

A KÖZÉPKORI KÉSES MESTERSÉG

Régészeti adatok az ausztriai és nürnbergi kések elterjedéséhez

Kések a középkori fémleletek között jelentős számban kerülnek elő, alaposabb értékelésük mégis nemzetközi viszonylatban is ritka. Egyik oka, hogy az elrozsdásodott példányoknál sokszor nem ismerhető fel az eredeti forma, a más anyagból készült nyél általában hiányzik, az esetleg eredetileg alkalmazott funkcionális és díszítő fémveretek már elvesztek. A kutatás hosszú időn keresztül azt sem vette figyelembe, hogy a középkori késeknek – ugyanúgy, mint más eszközöknek – megvolt a saját fejlődési rendje, koronként változó formája. A késő középkorban a sokféle használathoz történő igazodás már maga is számtalan késfajta (ezen belül többféle méret) megjelenésével járt. Igaz, hogy még a jellegzetesebb típusok nagy része sem alkalmas egy pontosabb keltezésre, de az alaposabb ásatások segítségével lehetővé válhat egy tágabb korszakolás.¹

A középkori kovácsmesterség fejlődése, munkamegosztása eredményezte, hogy soraikból kiváltak a specializálódott mesterségek, így a késő középkorban a késgyártók (*1. kép*) (ném. Messerer; Párizz-Pápai: kés-tsináló). Ez most már jellegzetesen városi iparág, s ennek megfelelően a legtöbb helyen polgári mesterségnek számított (tehát falusi kézműves nem végezhetett); általában nagyon jó kereseti lehetőséget biztosított. Más mesterségekhez hasonlóan róluk is beveztek el utcát: Olmütz,² Bautzen, Pozsony,³ Passau belvárosában.

A kések megjelenésével további tagolódás tapasztalható, ugyanis a kések (török, kardok) készítése során most már külön mesterséggé vált a *pengekovács* (*2. kép*) (ném. Klingenschmied), esetleg a szakosodott kardkovács-kardcsiszár. Ezek a munka első fázisának végzői, akik a nyersvasból és acélból pengéket kovácsoltak. (Az ausztriai adatok szerint ezek zöme vidéken, falvakban vagy kis településeken dolgozott a 14–16. sz.-ban.) A pengéket ezután a *köszörűs* (*3. kép*) (ném. Schleifer) köszörűkővön csiszolta és élesítette (a 15. sz.-ban néhol már vízierővel hajtott áttétellel, patak mellett); falun és városban egyaránt dolgoztak. A késes mester dolga a végső munkamenet: a késnyéllel és különféle veretekkel felszerelése, majd áru-

sítása. Az ausztriai Steyrben a kések már a 15. sz.-ban faragókat (ném. Schroter) alkalmaztak, akik a mestertől kapott csontból, fából a nyélhez szükséges borítólemezeket kifűrészték, meghatározott darabrért.⁴ A borítás csiszolása, fényesítése már a késesmester dolga. Kivételesen helyenként voltak mesterek, akik több munkafolyamatot maguk végeztek; így egy ausztriai szabályzat még a hüvely készítését is előírta, viszont pl. Londonban ez (mintával préselt díszű bőrrel) külön mesterség.

A nagyfokú munkamegosztás a termelés növekedését, egyben a minőség és a választék javulását eredményezte; ez különösen a jelentősebb központokban volt érezhető.

A középkori városok legtöbbszörben dolgozott néhány késes, de számuk a legtöbbször kisebb volt, mint pl. a kovácsoké vagy a lakatosoké – nem azért, mintha áruik kereslete kisebb lett volna, hanem mert kereskedelmi úton más városokból, országokból szállított (a nagy központokban készített) kések tömege uralta a piacot. (Az import kést és félkészárut: késpengét egyaránt hozott.) Hogy az export milyen hatékony volt, azt számos adat bizonyítja. Így 1521-ben a svájci Bazel kései és más kézművesei panaszolják a nürnbergi kereskedők importáruinak konkurenciáját.⁵

A városi kések számának alakulása ezért az egyes városokban nagyon különböző, sokszor nem állt arányban a kézművesség egyéb ágainak fejlettségével. Látható, lehetőségük erősen függött attól, hogy a helyi piacot mennyire hódította meg a nemzetközi kereskedelem, illetve a városi rendeletek ezt mennyire korlátozták. Münchenben 1369/71 között 16 késes dolgozott,⁶ Salzburgban viszont 1447-től egy évszázad alatt összesen csak 22 fő kapott polgárjogot.⁷

Regensburgban a 14. sz.-tól kezdve mutatható ki pengekovács és késes. Utóbbiak második szabályzata 1379-ben kelt, 1339/46 között legalább 8 név ismert. Itt már 1399-ben megtiltják, hogy a *jó minőségű osztrák késeken* kívül máshonnan származó késeket ide

⁴ Hack, 103–106. Naponta 400–500 lemez készítése volt előírva.

⁵ Geering, T., *Handel und Industrie der Stadt Basel*. (Basel, 1896) 374.

⁶ Frankenburger, M., *Die Alt-Münchener Goldschmiede und ihre Kunst*. (München, 1912) 10.

⁷ Janotta, J. K., *Jahresschrift Salzburger Museum*. C.A. 32 (1986) 6–158.

¹ Cowgill, 78–115.

² Olomouc – a folytatása a sarkantyúgyártók és lakatosok utcája volt, P. Michna adata.

³ 1406-ban említik. Jankovic, V., *ZSNM – Historia* 12 (1972) 229.

1. kép. Nürnbergi kések, a Mendel-alapítvány lakói. 1. Tuldner késes, aki 1425-ben halt meg. 2. Az 1476-ban meghalt késes. (Mendelsches Brüderbuch)

Abb. 1. Nürnberger Messerer, Bewohner in der Mendelschen Stiftung. 1. Tuldner Messerer, der starb i. J. 1425; 2. Messerer, der starb i. J. 1476 (Mendelsches Brüderbuch)

behozzanak. A 14. sz. végén kötelező a mesterjegy és a város jegyének használata;⁸ ezt valószínűleg a fejlett fegyverkészítés védelme is befolyásolta.

Az egyenlőtlen fejlődésre jó példát mutatnak a morvaországi városok.⁹ Znojmo esetében 1381-ben 4 késes (1415-ben 3 mester) dolgozott, pedig itt 90 féle mesterséget írtak össze. Mellettük 1–1 pengekovács, ollókovács és köszörűs is volt.¹⁰ Jihlava (ném. Iglau) 70 féle mestersége sorában 1425-ben 2 késes található (egy háztulajdonos, egy bérlő), számuk 1442-ben is ugyanennyi.¹¹ Ugyanakkor az előbbi városban 7–15 kovácmester volt, a másikban 16.

Csak Brno (Brünn) jelentős központ, ahol az adójegyzékben 1343/65 között 24 késes mester („cutellator, cultellator messrer”) nevét találjuk. Ezek a város különböző negyedeiben laktak, de a belvárosi I. ne-

gyedben egymás közelében 3–6 mester is tömörült. Többeknek háza, szüleje is volt, de vagyontalan (nem adózó) késeseket is összeírtak.¹²

Csehországból Prága késeseiről közöltek néhány adatot. Eszerint az Újváros piacterére a császár parancsára (1347) át kellett költöztetni az Óvárosból a kovácsokkal együtt a legtöbb fémművest. 1379–1433 között itt 7 késes neve ismert és ezek műhelyének helye is azonosítható a tér É-i részének két oldalán. Kiegészítő iparként 1 köszörűs is volt 1435-ben.¹³

A középkori magyarországi városok késeseiről keveset tudunk, az írott források pusztulása, máshol kiadatlansága miatt azt sem ismerjük, egy időben hány mesterrel számolhatunk? Több esetben csak kiraga-

⁸ Heimpel, H., Das Gewerbe der Stadt Regensburg im Mittelalter. (Stuttgart, 1926) 131–141.

⁹ V. Nekuda és P. Michna kutatók segítségét itt köszönöm.

¹⁰ Chalupka, G., In: Vlastivedny Vestnik Moravsky 16 (1961–1964) 52–55.

¹¹ Hoffmann, F., Jihlava v husitské revoluci. (Hlavicku Brod, 1961) 192/a.

¹² Mendel, B., Knihy poctu mesta Brna (1343–1365). Prameny dejin moravskyh 5 (Brno, 1935) 2, 19, 88–89, 524. Ezekon kívül összesen 37 kovács, 17 lakatos, 15 kardgyártó is volt a 23 év alatt.

¹³ Huml, V.–Pleiner, R., Die Schmiede im mittelalterlichen Prag. Archeologia Pragensia 11 (1991) 225–230. – Ugyanitt 17 kovácműhely volt 1369–1434 között. (Az adatok ugyanúgy, mint Buda esetében a házak tulajdonváltásával kapcsolatosak, így nem teljeseek.) 18 kovácsjegyet – köztük 8 késést – közölnek; 3 további elnevezése 15. sz.-i adatokban szerepel.

dott említések szólnak késesekről. Kassa esetében 1461-ben két mester („cultellifaber”) nyert polgárjogot;¹⁴ úgy tűnik, itt csak a kardcsiszárok jelentékenyebbek. Ismeretlen a késesek száma Lőcse és Szeben esetében is, bár 16. századi említéseik vannak. Talán Lőcsén dolgozhattak nagyobb számban, a későbbi adatokból visszakövetkeztetve.¹⁵ De egyébként máshol a 15. sz.-ban nem dolgozott néhány késesnél több, hisz a vasiparral foglalkozó egyesített céhek szabályzatának megnevezése sem tünteti fel ezt az ágat.¹⁶ Nyilván az ilyen esetekben a külföldi import fedezte a szükségletek túlnyomó részét, legyen az kész kés, vagy csupán késpenge.¹⁷ (Utóbbit a helybéli mester vásárolta meg, de számára ez már nem biztosíthatott akkor hasznót, hisz a kereskedő is nyert rajta.) Az import a 15. sz. folyamán és a 16. sz. első felében valószínűleg egyre fokozódott (ahogy erre az osztrák és német központok megerősödéséből következtethetünk).

Pozsony belvárosában a késesek utcáját (valószínűleg csak egy utcarészt) 1406-ban említik meg helymeghatározásként („gelegen im Messrer gassl”),¹⁸ de nem lett hosszú időre szóló elnevezés, így nem számolhatunk tartós koncentrációjukra. 1439-ben a ferences kolostornál álltak a késesek árubódéi¹⁹ más mesterségekkel együtt. De 1424-ben egy mester a Templom sikátorban lakik, 1467-ben és 1511-ben 1–1 mester a Mihály utcában.²⁰

Buda esetében a differenciálódás már a 14. sz. elején bizonyítható: 1322-ből tudunk egy késgyártóról.²¹ A Budai Jogkönyv a 15. sz. elejéről ezt a mesterséget is felsorolja (összesen 61 iparágat említ). De jelentős kereskedelemre utal, hogy az 1421. évi szabályzat szerint késből 500, ollóból 100 db volt a határ, amely felett egy árutétel már nagykereskedelmet jelentett – azaz kevesebbet idegen nagykereskedő nem adhatott

el.²² (Így kaptak a helybéli kereskedők, vagy pengét feldolgozó késes mesterek bizonyos fokú védelmet kiskereskedelmi tevékenységükhöz.)

A középkori Szt. György téren (talán Dísz tér 14?) lakik 1464-ben Péter cultellifaber; a mellé álló ház (Dísz tér 15?) egy része Prokóp késgyártó tulajdona 1479-ben; a mesterségét folytató fia, János 1487-ben adta el házrészét 83 1/2 aranyforintért.²³ Úgy tűnik, a mesterség Budán is jó vagyoni helyzetet biztosított néhányuknak – de nem tudjuk, összesen hányan lehettek. Róluk nevezett utca sem volt, tehát huzamosabb ideig sem tömörültek.

A század végéről egy jellemző adat bizonyítja, hogy a budai kereskedők a külföldi kések távolsági kereskedelmébe bekapcsolódtak Kelet felé: 1498-ban két budai a váradi vásáron 885 aranyforintért ad el (hitelbe) késeket más kereskedőknek.²⁴ (Ilyen hatalmas tétel csak a külföldről származó kések esetében jöhetett létre.)

Sopron középkori kézműveseiről viszonylag jó áttekintést kaphatunk a 15. sz.-i adóösszeírásokból; így a mesterek lakóhelye, vagyoni és kereseti helyzetük is kideríthető (4. kép). (Más, szőlőbirtokkal is rendelkező kézműveseknél ezt az évenként változó termésmennyiség is befolyásolta, a késesek zöme azonban csak iparából élt.) Már az 1379. évi telekjegyzékben és az 1424. évi adójegyzékben szerepel 1–1 késes²⁵ (de lehetek többen is, mert az első forrás csak háztulajdonosokat jelent, a másik pedig csak a külvárosokat).

1429–1461 között egy időben általában két-két mester dolgozott, (de 1440-ben és 1464/66 között csak egy). A 80-as években 3 fő, a 90-es évektől 5 név ismert (de egyidejűleg most is csak 3 volt). A mesterség kedvezőtlen helyzetére utal, hogy ekkor a két másik még szegényebb mester csak rövid ideig (max. 5 évig) tartózkodott itt bérlőként a Belső-külvárosban; nyilván nem találták meg számításukat és más városba mentek.

A 16. sz. elejéről csak négy év jegyzéke használható tárgykörünkben. Az 1505. évben nem szerepel késes; 1523/25-ös években pedig csak egy mester dolgozik (valamint egy másik özvegye). Mindketten alacsony adót fizetnek és külvárosi bérletüket is változtatni kényszerülnek. A századforduló utáni helyzet nem magyarázható csupán a városi kézművesség helyzetének megnehezedésével, számuk általános csökkenésével (1526-ban összesen 126 fő, 1440-ben 184

¹⁴ Kemény L., ArchÉrt, U.f. 24 (1904) 274.

¹⁵ Az 1667-től fennmaradt lajstromok szerint ez évben 13 kés csináló és 11 kovács dolgozott itt (pedig másutt a kovácsok száma mindig meghaladta a kés csinálókét). A középkori városi iratok elégtek. – Demkó K., Lőcse története. I. (Lőcse, 1897) 305.

¹⁶ A céhek: Bártfa, 15. sz. vége – lakatos-kardkovács. Kassa 1461: lakatos-sarkantyús-páncélgyártó-kardkovács. Kolozsvár: 15. sz.: háromféle külön céh a vasiparban, késes nincs. – Az ilyen esetekben a feltételezhető kis számú késes a kovácscéhbe tagozódott mint rokon szakma.

¹⁷ A bártfai harmincadvánál is szerepelnek kések: Szücs J., Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. (Bp., 1955) 187.

¹⁸ A kézművesek városi topográfiájáról: Holl, 1989, 65.

¹⁹ Ortway T., Pozsony város utcái és terei. (Pozsony, 1905) 203.

²⁰ Ortway T., Pozsony város története. (Pozsony, 1900) II/2. k. 423; II/4. k. 205. – A levéltári forrásanyag feldolgozásával itt lehetőleges volna a mesterek számának, lakóhelyének alakulását részletesen nyomon követni.

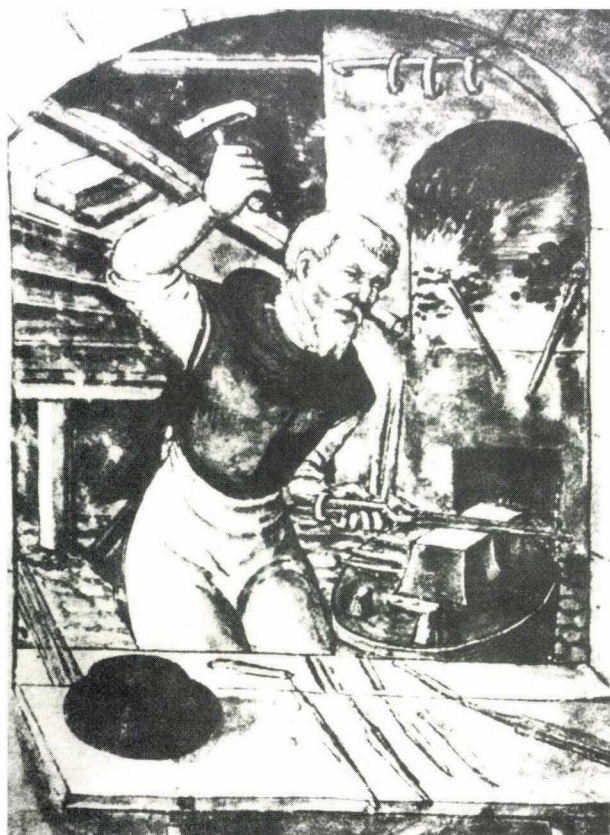
²¹ Jekulinus pesti polgár 29 ezüst márkáért adja el Hatvani János késgyártónak kúriáját a budai Szombat-piacnál. Pataki, 293, 69. j.

²² Kubinyi A., Budapest története a későbbi középkorban. – Budapest története. 2. k. Szerk. Gerevich L. (Bp., 1973) 52–55. – Ofner Stadtrecht „114. Von den Messersmiden – 423. Art. Wye Die Auß Lender ire kaufmanschacz verkaufen.”

²³ Pataki, 281–282, 3–4. jegyzet.

²⁴ Kubinyi, i. m. 106.

²⁵ 1379: Külváros I. kötél „Hayczeln mezzrer mit ayender III achtail” (azaz 3/8-ad házrészre volt). Házi, I/1. k. 185. – 1424: Külváros II. negyed 39. helyen „Wildtpolt messrer” 20 dénár adóval, bérlakó. Házi, II/2. k. 322.

2. kép. Pengekovács, Nürnberg, 1569 (Mendelsches Brüderbuch)
Abb. 2. Klingenschmied, Nürnberg, 1569
(Mendelsches Brüderbuch)

volt²⁶), mert ugyanekkor például a kovácsok itt, ha jóval kevesebben is vannak, mint 1488-ban, mind jó vagyoni helyzetűek.²⁷

A továbbiakban felrajzoljuk a 15. sz.-i mesterek vagyoni helyzetét, lakóhelyük változtatását²⁸ – az európai várostörténetírásban meggyökeresedett általánosítások cáfolatául.²⁹

Jakab (Jacob) mester 1429/30 körül szerepel alacsony adóval; előbb a Belvárosban a Fő téren (mai 8. sz.), majd a Külváros II. negyedében bérlakó (1442-ben

²⁶ Szücs J., i. m. 126, 175.

²⁷ Holl, 1989, 71.

²⁸ A lelőhely pontos lokalizálása több esetben csak hozzávetőleges. Támpontunk Mollay K. háztörténeti feldolgozásaiban szereplő néhány ismert névhez a viszonyítás, illetve az adójegyzékek sorrendje. Utóbbiak azonban sok esetben megtévesztőek, mert a házankénti elkülönítés nem mindig következetes (pl. 1489 és 1495-ben). A külvárosban összeírtaknál egyéb adat hiányában abban sem vagyunk mindig biztosak, hogy az első helyen szereplő név háztulajdonost, vagy egyéb belvárosi polgár külvárosi házának bérlőjét jelenti?

²⁹ Holl, 1989, részletesen többféle kézművességről.

már elszegényedett özvegye található).³⁰ A másik mester *Keresztély* (Kristan) 1427/61 között mutatható ki, valamivel jobb vagyoni helyzettel, hiszen egészen kis 1/8-os szőlője is van. Adójának jelentős ingadozása (1 aranyforint – 40 dénár – 1 ft. – 60–180–32 d.) ugyanúgy, mint az, hogy 1450-ben csak 10 fontdénárra becsülték vagyonát, jelzi, a legkisebb vagyonú kézművesek sorába tartozik. Mindvégig bérlakó maradt (1437-ben a Külváros II. negyedében a patak bal partjánál; 1440/42-ben a Fő téren (mai 7. sz.), majd 1454/61-ben már a mellette álló házban (mai 8. sz.) ahol 3–4 más bérlakó, köztük posztönyíró is található. (1464-ben már vagyontalan özvegy lakik itt).³¹ Feltehető, hogy egy időben külön áru-paddal rendelkezett az Előkapu mellett (1427: „Kristan vnderm tor”. II/2.364. – 1430 táján: „Kristan mezzerer hunderemtör.” II/6.93.), ezért szerepel neve külön a kapu melletti utolsó ház után az összeírásokban.³²

A 40-es évek hiányzó adatai ellenére ekkor is feltételezhetünk két további késest, akiknek vagyontalan özvegyeit 1454-ben és 1456-ban említik.³³

Miklós (Niclas) késestről 1454/66 közötti adatok szólnak. Az első évben 60 dénáros adója szerény keresetre utal,³⁴ vagyona nincsen. Az 1458. évi ingatlan összeírás sorrendjéből úgy tűnik, mindvégig a Kolostor utca végénél Miklós szabó 1/4-es nagyságú (azaz az akkori átlagos teleknagyság felét jelentő) házához hozzáépült(?) házacskát a lakóhelye és műhelye.³⁵ Ez szerény kivitele ellenére jó árusító hely volt, hisz a Fő térre nézett.

Az 1468. évi vagyonösszeírás csak *Aichaimer* késest adja meg; a Külváros II. negyedében egy pap

³⁰ *Házi*, II/2. 412, ugyanitt kardcsiszár; II/6.96. – A szakirodalom különböző módon ítéli meg a Schwertfeger tevékenységét. Általában azonosnak tartják a kardkováccsal (Kardverő: 1643) illetve a csiszárral (1358: személynévként. Magy. oklevél szótár). Van azonban, aki megkülönbözteti: a kardkovács készíti a nyers pengét, a csiszár – Schwertfeger már a közsörüs munkája után kapja a kardot, ezt polírozza, markolatát elkészíti (mások szerint utóbbi munka ismét további mester dolga). – Valószínű, hogy nagyfokú specializálódás csak jelentősebb központokban volt, megfelelő számú mester esetében. Sopronban nincs ennek jele. Háztulajdonos kardcsiszárról csak 1538-tól tudunk: Taller Christoph schwertfeger és felesége ekkor vesznek házat a Kovács utcában egy kovácstól Mathes borbély mellett. *Mollay K.*, Első telekkönyv. (Sorpon, 1994) Nr. 707. Egyébként a kis számú kardcsiszár itt szegény kézműves.

³¹ *Házi*, II/2. 412; II/3. 68, 357, 216; II/4. 17, 52, 57, 75, 126, 147, 162, 230.

³² A Belvárosba költözés után erre már nem volt szükség, hisz árusíthatott a kedvező fekvésű bérlakásban – műhelyben is.

³³ II/4. 18: Belvárosban; II/4. 33: a külváros II. negyedében.

³⁴ II/4. 18. A további években nem fizet adót. Utolsó említés II/4. 283.

³⁵ II/4. 59–60. „Niclas messrer zuhewsel” ennek harmadrészben T. Drescher a tulajdonosa. Nem lehet a szokásos, részben városi tulajdonú árubódé; ezek laden-kram néven szerepelnek, a kolostor mellé épültek. Egyik Miklós szabónál van összeírva 1459-ben, de más használja; a késest itt is külön sorba írták. II/4. 149. – Ilyen hozzáépült ház lehet az 1442-ben Traismaurer Új utcai másik házánál említett: „armer sneider im zuhaws”, míg többi bérlőjénél nem szerepel ilyen elnevezés. II/3. 358.

házában bérlő, vagyontalan, az adójegyzékben pedig már neve sem szerepel.³⁶

A következő évtizedekből csak 1488-tól maradtak meg adójegyzékek. Ez évben két késest írnak össze: *Pirichinger* a IV. negyedben bérlő (Belső-külváros, Fapiac) 1/2 forint adóval; *János* (Hanns) pedig a Belvárosban, a legkisebb adóval (1/2 ort. Az ort a forint negyedrésze.)³⁷

1489/96 között *Prunnß* késestről tudunk. Az első adata szerint alacsony adóval (1 ort) ugyanott lakik, ahol 1466-ig Miklós, majd 1488-ban János is dolgozott (Péter szabó háza után-mellett). De már ugyanez évben átköltözik Alföldy Bálint egyik házába (Tempom u. 4.) bérlőként. 1495-ben már a IV. negyedben bérlő ötödmagával (Belső-külváros, Fapiac második ház), most 1/2 forint adót fizet. Kis szőlőt is szerzett és kevés borát egy belvárosi pincében tárolja.³⁸

Úgy tűnik, csak ő és Keresztély késes jutottak el arra a fokra (ami itt a kézművesek majd felére jellemző), hogy anyagi helyzetük javítására már szőlőt vehettek. Ez azonban kicsisége miatt nem biztosíthatott második bevételi forrást: még saját szükségletüket is alig fedezhette.

A soproni késesek tehát – ellentétben más városokban dolgozó mesterekkel – nem tartoztak a kiemelkedő helyzetű mesterségek sorába, sokkal rosszabb anyagi helyzetben éltek: alacsony adót fizető bérlakók. (Csak az 1503. évi számadáskönyvben szerepel egy mester, akinek háza volt.)³⁹ Ennek oka a külföldről behozott kések és késpengék piaci uralma volt, amivel árban és minőségben nehéz volt versenyezni. Jobb helyzetbe csak akkor kerülhettek volna, ha ők is kialakítanak egy olcsó bedolgozó háteret, ami itt hiányzott.⁴⁰ Bizonytalan helyzetüket jelzik az ingadozó adótételek, a gyakori költözködés, még ha eközben rendszerint igyekeztek az árusításra legkedvezőbb teretek mellé kerülni (Főtér, Kovács utca, Fapiac). Nem volt akkora tőkájük sem, hogy nagy tételben vásárolt külföldi pengét feldolgozva a tágabb körzetű kereskedelemben részt vehessenek.

³⁶ II/4. 290.

³⁷ II/4. 404,395,397.

³⁸ II/4. 409; II/5. 10, 21, 24, 43, 75. – 5 akó = 271 l bora termelt 1496-ban. – Előző cikkemben (1989.69) tévesen: György ötvös a városháza mellett bérlő 1429-ben.

³⁹ Pringsuet: II/5. 119. Azonos lehet Ringsgut a III. negyedben 1495-ben, II/5. 42. – Csak egy-egy adattal: Gilig és Prechtel 1490-ben, valamint Schöntaler 1495-ben; mindhárman a Belső-külvárosban a Kovács utcában bérlők, alacsony adóval. II/5. 27, 40, 52.

⁴⁰ Szakosodott pengekovácsról csak egy adat szól Bánfalván: Michel Klingensmid, 1451/76 között. II/6. 173. – Talán itt is a külföldről ismert helyzet ez: a közvetlen környéken lakó bedolgozó mesterrel; lehet, hogy korábban is volt ilyen itt. – A félkész késpengék csiszolásához a közsőrösök olcsó munkaerejét kellett biztosítani, de Sopronban ez sem volt mindig adott. Csak Zsigmond tűnik fel 1489/90-ben, a legkisebb adóval bérlakó a Fapiacnál (sigmund schleiffer: II/4. 416, II/5. 30.)

A külföldi – ausztriai – kések itteni behozatalára jellemző adat, hogy Erdélyi Jakab soproni nagykereskedő 1484-ben 11 ezer, 1485-ben 2500, 1486-ban pedig már négy útja során összesen 28 500 db késpengét hozott (aminek legnagyobb része nyilván tovább került az ország belsejébe, végleges feldolgozásra).^{40a}

A késes mesterjegy

A nagy mennyiségben piacra vitt kézműves áru ellenőrzését, egy városban dolgozó mesterek készítményének azonosítását, az előírt minőség szavatosságát biztosította a mesterjegy. Ezt mindig ott vezették be, ahol már több mester dolgozott, társulatba (később céhbe) tömörült. Az európai anyagban késeken legkorábban a 13. sz. második felétől (London), a 14. sz. elejétől (Svájc, D-Franciaország) találkozunk mesterjeggyel.

A londoni „késesek, kardgyártók és más fegyvergyártók” számára a király már 1365-ben elrendeli, hogy „...hiteles jegyükkel lássák el minden munkájukat... mindenkinek a munkája felismerhető lesz az ő jegyéről.” A későbbiekben itt minden kovács és pengekovács szabályzat tartalmaz mesterjegyre utaló előírást. Ugyanakkor a késesek esetében ilyen szabályozás nincs, mindaddig, míg a maguk társulatába pengekovácsokat nem vettek fel. (Az angol kutatás ezt úgy értelmezi, hogy így a pengekovács felel a minőségért.) Az 1408-as és az 1463. évi pengekovács szabályzat elítélően szól a londoni jegyek állandó hamisításáról; az 1408. évi közös késes-pengekovács szabályzat említi, hogy a városi polgárok a késeseknek olyan pengéket adnak el, amelyeken a jegyek hasonlóak a városi mesterekéhez; az ilyen pengék gyakran hibásak.⁴¹ Ezekből az adatokból jól kitűnik, hogy a

^{40a} II/4. 320–324. A vámérték alapján kiszámítható, hogy ezek pengék voltak, nem kész kések! 1488-ban M. Scheiber kereskedő hoz be 4 ezer késpengét. 1490-ben Sankt Pölten-i kereskedő hozott késeket; itt elképzelhető az is, hogy ezek ottani készítésűek! II/4. 329, 345. – Kivételes adat 1483-ból Joachim patrícus-kereskedő szállítása, külföldi posztók mellett 7 csomag (= 70 db) kés behozása; a kis tétel csak kész késeket jelenthet. II/4. 317. (A csomag = 10 db, lásd *Mollay K.* In: Házi Jenő Emlékkönyv. [Sopron, 1993] 150.) A soproni kereskedők Bécsben vásárolhatták meg a késeket; a nagy tételek nyilván Steyrből származtak és nem a kevésbé versenyképes bécsi késesektől. Valószínű, hogy ugyanekkor a nürnbergi nagykereskedők pozsonyi és budai kapcsolataikat használták fel a kések exportjára, ahogy ezt másféle áruiknál is tették.

A régebbi városalaprajz rekonstrukciómát itt több részletében kiegészítettem, alapul véve: *Gömöri J.*, A középkori Sopron régészeti kutatásáról. Dunántúli Dolgozatok, 3 (1991) 125–144; uő. S. Sz., 47 (1993) 332–338, ásatási eredményeit; a lokalizálásokhoz pedig *Mollay K.*, A Kovácsok utcájának topográfiája. S. Sz., 48 (1994) 266–302. Ez a fürdők elhelyezéséhez is más támpontokat ad.

⁴¹ *Cowgill*, 33. – Az angol kutatás a mesterjegyek kérdésében bizonytalan, így indokolatlanul feltételezik, hogy egy mester többféle jegyet is használhatott – ennek az európai adatok ellentmondanak.

Der Schlenffer.

**Ich schleiff sehr scharff auff mein schlenff
Messer Klingē/ mittl/ groß vnd klein/ stein
Feyln/ Schlöffer/ bender allewegn/
Helleparten/ Dolch/ Schwert vnd Degn/
Allen Harnisch zu Fuß vnd Ross/
Halb vnd ganz Hacken/ zum geschloß
Reit Hämmer/ Partisan/ ich zier/
Auch auff der Scheiben ich palier.**

3. kép. Kőszörűs. J. Amman., 1569.
Abb. 3. Schleifer. J. Amman., 1569.

mesterjegy az ellenőrzés és a minőség érdekében jött létre, egyben a városi kézművesség védelmét jelentette.

A felső-ausztriai Steyr késes mesterei a 15. sz. elején már használták egyéni jegyeiket; 1407-ben Ernő herceg szabadságlevele szerint a *pengekovácsok útik be a késes mesterek jegyét* („maister march”) – hiszen az utóbbiak nem készítenek késpengét!⁴² (Ez tehát a munkamegosztás eredménye, de bizonyítja, hogy a pengekovács árúja jó részét már eleve meghatározott

⁴² Hack, 146. – Számunkra fontos, de nyitott kérdés, hogy milyen jegy volt a kereskedelembe került félkész pengéken? Ezek exportját Steyrből III. Frigyes 1489-ben megtiltotta, hogy a kész kések forgalmát ne veszélyeztessék (Hack, 88). Hack, 145., szerint a pengekovácsoktól piacra került – tehát máshol dolgozó késesek vásárlására szánt – pengékre egy közösen használt jel került (neve „brüderische oder ungarische”), mert jórészt Magyarországra vittek.

mester (mesterek) számára készítette.) Megfelelő források hiányában nem tudjuk, hogy ez az eljárás mennyire volt általános másutt; nyilván ott alakult így, ahol pengekovács és késes nagy számban tömörült.

Az egyéni mesterjegy megszerzése valamilyen engedélyhez volt kötve, amelyet a mester kért. Ausztriában a tartományi fejedelem ad ki ilyet a „Zeichenbrief” útján; ezt a mester változtatás nélkül ütötte rá minden készítményre, haláláig. Ismerünk adatokat arról is, hogy egy jegyet öröklés vagy vásárlás útján szerzett meg magának egy másik mester; valószínű, hogy a további használat a fejlett szervezet esetében engedélyhez volt kötve. A leggyakoribb panasz az, hogy valaki egy másik mester jegyéhez nagyon hasonlót, vagy azonosat használ⁴³ (akár jóhiszeműen egy közeli más városban). Ez rosszabb minőség esetén hitelrontó nemcsak a másik mester, de az egész céh számára is, a kialakult piackörzetben. Ilyenkor egyezségre került sor, melyikük használhatja.

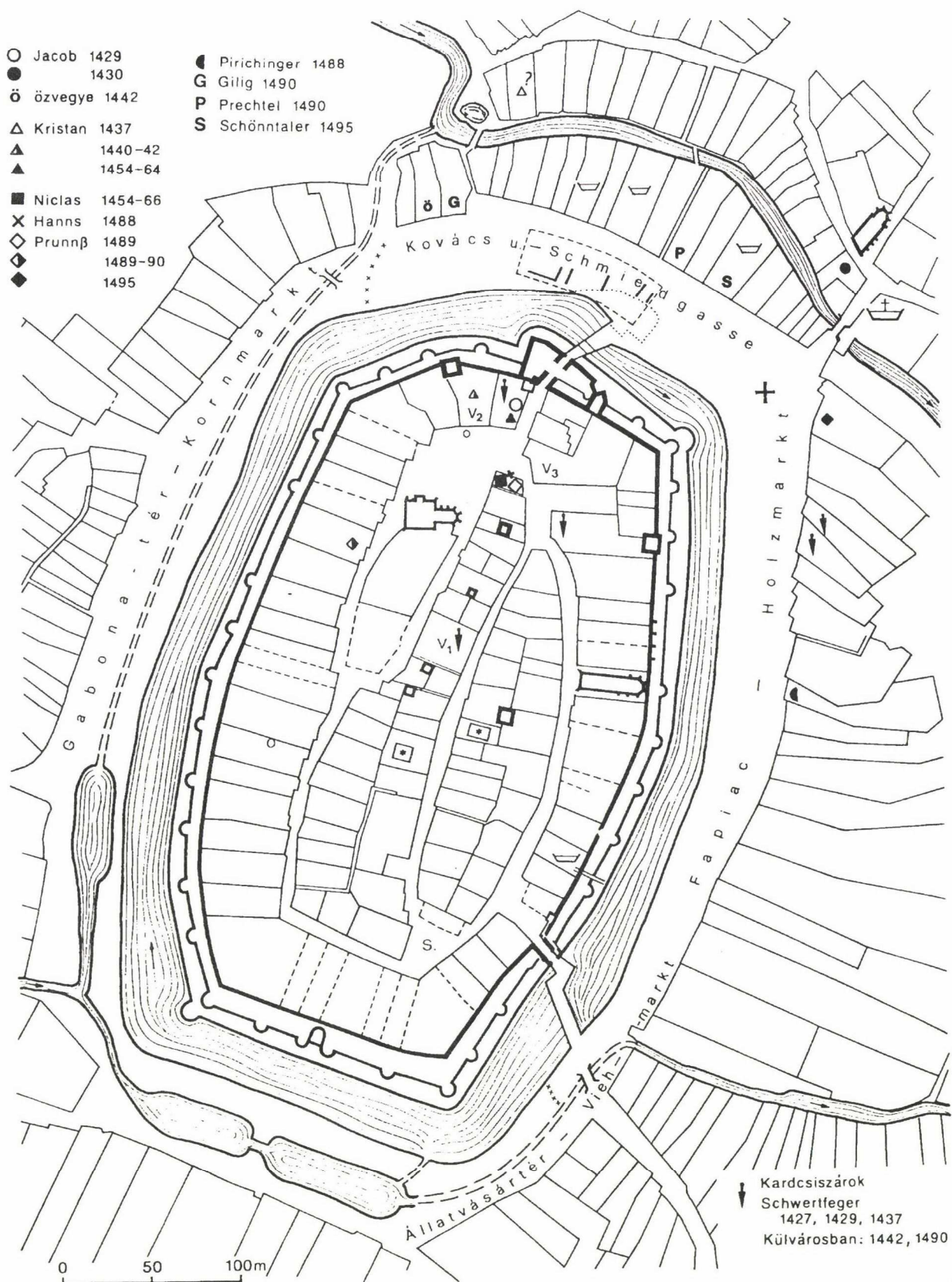
A nürnbergi 1531. évi szabályzat rendelte el, hogy a késesjegyeket (más iparágakhoz hasonlóan) ólomtáblába ütve őrizték az esküdtek. Ha valaki új jegyet akar használatba venni, ennek alapján ellenőrizték, hátha szerepel már. Ha azonos, vagy nagyon hasonlót találnak, úgy az esküdtek dolga jól felismerhetően eltérő jegyet készíteni. A mester és örökösei halála után a jegy tartalmában tovább őrzendő, hogy szükség esetén egy fiatal mester megkaphassa.⁴⁴ Steyr jegyeit is ólomtáblán őrizték; 1516-tól ezenkívül a Schuldbuchban (ez a levéltári forrás 1666-ig tartalmazza a neveket és a jegyek rajzát).⁴⁵

Az egyes jegyeknek nevük is volt alakjuk szerint (alma, üllő, sas, számszerű, nyíl, A-B-C-D betű, félhold, szív, kereszt, lóhere stb.), hiszen az engedélyező levélben valószínűleg az elnevezés szerepelt (ahogy a címeres levelekben is leírták a címet). A jegyek alakja azonban nem mindenütt követte ezeket a sematikus formákat, az idő múltával már nem lehetett annyiféle új jegyet egyszerű alakokkal kitalálni. Ezen többféle mó-

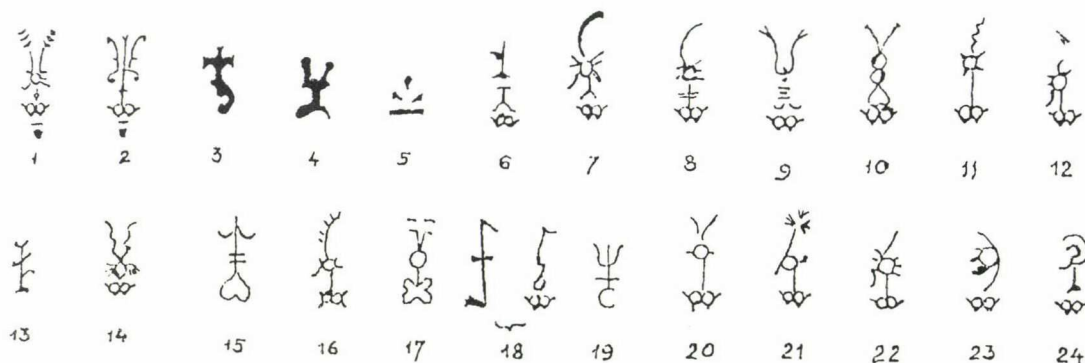
⁴³ 1535-ben Ferdinánd király engedélylevele Stefan Schmidinger steyri késes polgárnak: a korábban egy steyri késétől és annak fiától vásárolt mesterjegyet több évig használta, de ezt mások is használják. Ezért egy másik jegyet engedélyez „csillag, fölötte szablya – ahogy a levél közepén le van rajzolva”. Ezt ő és örökösei tartományi fejedelmi engedéllyel „...minden pengére, késre és munkára használhatják”. A pengekovácsok és késesek számára az egész fejedelemségben tilos ugyane jel használata (2 márka arany büntetéssel). Hack, Anhang 19. Nr. 7. – Ezzel szemben Steyr jegyzékében 1535-ben Schmidinger jegye a 32. sz. alatt már „márdárfej, fölötte zárt tollal” – tehát átszilválva az itteni szokás szerint: a csillag helyett koralak kis vonalakkal, a szablya helyett toll.

⁴⁴ Neuhaus, 131, 164. 1549-ben a mester használatába vett új jegy esetében már írásos engedélyhez kötik, amelyet a körzet mind a négy egyesülése ad meg. – Azonos mesterjegyek miatt vita folyt 1617-ben München pengekovácsai esetében, mert kitűnt, hogy régtől fogva mások által is használt jeleket ütöttek be. Reitzenstein, A., Der Waffenschmied. (München, 1964) 18. (Ez is mutatja, milyen buktatói vannak a jegyek azonosításának.)

⁴⁵ Hack, Anhang Nr. 9.

4. kép. Sopron. Rekonstruált középkori városalaprész. Késések lakóhelyei a 15. században
 Abb. 4. Sopron (Ódenburg). Rekonstruierter mittelalterlicher Stadtgrundriß. Die Wohnorte der Messerer im 15. Jh.

5. kép. Steyr késes mesterjegyei 1516–1534 között. (Hack után)
 Abb. 5. Messererzeichen von Steyr aus den Jahren 1516–1534. (Nach Hack)

don segítettek. A nürnbergi késes jegyek korabeli jegyzéke szerint ugyanaz a jegy-alak szerepelhetett két eltérő kivitelben: az egyikben a jegy saját körvonalával, magában („ungesenkt”), a másik esetben az egész jegy egy sülyesztett mezőben van, melyből a jegy alakja kissé kiemelkedik. (1549: „ain gesenkte Aichel” – sülyesztett makk; Nürnbergben. „...die Aichel ungesenkt” azaz a makk önmagában a szomszédos Schwabach mesterénél.⁴⁶)

Ilyen besülyesztett mezőben elhelyezett késes-jeggyel különböző országokban találkozunk késeken: Dél-Franciaországban a 14. sz.-ban, Svájcban a késő középkorban, ismeretlen eredetű késen Morvaországban a 15. sz. e. felében; de Pozsonyban és több hazai lelőhelyen is. Gyakoriságuk sokkal kisebb, mint az egyszerű jegyeké, mégis nemzetközi megoldás volt. (Kovácsjegyként viszont általánosak, nyilván mert ott a nagyobb méretük jól elfért.) Steyr ismert jegyei közt 1516 után már csak kivételesen találkozunk ilyennel (így 1539-ben); ez is nyilván egy régi mesterjegy felújítása volt, hisz itt is szokás volt régebbi jegyeket újra kiadni.

Az ilyen megújítás tehát a másik módszer, amivel az „elfogyott” mesterjegyek esetében a közösség élt. Ez a szokás megnehezíti a kelteztést az esetleg névvel azonosított mesterjegy esetében is; nyilvánvaló például, hogy a nürnbergi jegyzékben tömegével szereplő egyszerű jel-alakok már a 15. sz.-ban is néhányszor engedélyezésre kerültek!

Egy további eljárás újféle jegyek bevezetésére az a megoldás, amikor két különböző jegyet egyesítettek egy új jellé. A már idézett 1549. évi nürnbergi jegyzék⁴⁷ (amely a város és három további környékbeli helység késeseinek jegy-felsorolását, egyben ezek egymás közti elosztását rögzítette) is tartalmaz ilyeneket: kalapács félhold felett, szög és szív, két szív, szív egy keresztel, patkó keresztel stb.

⁴⁶ Neuhaus, 162.

⁴⁷ Neuhaus, 162–163. Az eredeti jegyzéket a Germanisches Nationalmuseum őrzi. Nürnberg: 224 jegy, Schwabach: 49, Wendelstein: 21, Roth: 10 mesteré.

Steyr mesterjegyei

A mesterjegy-alakok kifejlesztésében, bonyolításában véleményem szerint Európában a legmesszebbre Steyr jutott. Ez nyilván annak eredménye, hogy itt már hosszú időn keresztül nagyon sok mester dolgozott. Az egyszerű jelek és kombinációik már a 15. sz.-ban kifogytak, másrészt a céh felismerhette annak szükségét, hogy olyan újféle jelrajzokat találjanak ki, amelyek könnyen megkülönböztethetőek más konkurens központok mestereinek jegyeitől: a véletlen azonoság így elkerülhető. Feltételezem, hogy ez a folyamat már a 15. sz. második felében-végén lejátszódott, hiszen az 1516-tól kezdve ismert mesterjegyeknél már általános, újféle megoldás. (Az 1516–1554 között kiadott 70 jegy közül csak négy mutat régimódi, de más városokban továbbra is hagyományos egyszerű alakot. Ezek felújított régi jegyek lehetnek.)

Az újfajta steiri jegyek így nagy szerencsénkre olyan jellegűek, hogy *legnagyobb részük már első látásra is azonosítható* evvel a központtal, mint itt szokásos jegy. Megoldásuk vékony vonalas rajzzal történt (így sajnos a jel egyik-másik része lekophatott a régészeti leleteknél) nagyon bonyolult alakkal (5. kép). A fennmaradt jegyzék, ami az elnevezéseket is megadta, sok esetben könnyen érthető képekre utal. (Lásd pl. 7–8. szám „Ein Holzschuh” – facipő; 2. sz. „Die Monstranz auf der Krone” – szentségtartó a koronán, stb.). Az alakok azonban ez időre már olyan vonalas stilizáltságot öltöttek, hogy ha nem létezne a jegyzék, nem ismernénk fel az egyes alakok értelmét. A bonyolult rajz ellenére vannak egyezések, közös szerkesztési elvek, amelyek a mesterjegyek zöménél majd 150 éven át megmaradtak. Ilyen egyezés, hogy a négy említett régi jegy kivételével mindegyik rajz alsó részét a stilizált *korona* képezi W alakban. (A korona a német császárság késeseinek közös jelvénye volt, fölötte kard, tőr és kés utalt a mesterségre.⁴⁸)

⁴⁸ Neuhaus, A., Die Privilegien des Messererhandwerks zu Nürnberg. Zeitschrift f. Hist. Waffen- und Kostümkunde. 13 (1932–1934) 60–65. Nem tudható, mikor kezdték használni, egy hiedelem szerint IV. Károly császár adta. A 15. sz.-ból ismert első

Ebből az alsó jelrészről nő ki a tulajdonképpeni egyéni jegy rajza, amely sok esetben hasonlít egymáshoz, csak néhány kis vonalka különbözteti meg. A mesterjegyek nagy részénél alattuk külön az osztrák pólyás címert is elhelyezték, mint hitelesítő jelt (lásd erről a továbbiakban).

Bonyolultságuk ellenére a steyri jegyek is „elfogytak”, a jegyzék tanúsága szerint itt is előfordult, hogy 150 év alatt némelyik 3–4-szer szerepel. (Ritkábban azonos családnevű mesternél, azaz tovább öröklődve.) – Mindez itt is megnehezíti a nagy ritkán fellelt és azonosítható jegy keltezését, névhez kötését – illetve esetleg egy ilyen mesterjegy keltező értékét egy másik leletnél.

Néhány korábban használt mesterjegyet 1531-ben és 1534-ben újra kiadtak, de ezek rajza a jegy-táblán nem szerepel, viszont a mesterjegyzék és a jegy neve utal ezekre. Ebből arra következtethetünk, hogy már 1516 előtt is vezettek valamilyen jegyzéket és jegy-táblát, ami azonban nem maradt meg. Az ilyen megújítások ritkasága (több száz jegy között csak 5–6 esetben) is azt mutatja, hogy a 15. században használt mesterjegyek zöme – valószínűleg régies alakjuk miatt – Steyrben nem került újra kiadásra.

Városi hitelesítő jegy

Az osztrák és német késejegyek vizsgálatakor többször feltűnik a mesterjegy mellett egy második, ismétlődő jegy. Ez – ugyanúgy, mint az ötvösöknél, kannaöntőknél, fegyverkovácsoknál – a városi jegy, amelynek alkalmazása itt is a hitelesítésre, a minőség jelzésére szolgált. *Bécsben* László király 1453-ban a városi késeseknek egyedüli jogot ad a pólyás osztrák címer „schilt Österreich” használatára. Itt lényegében tartományi és nem városi címer alkalmazása történt, de a kiváltság ezt egy városhoz kötötte. Ugyanakkor tudjuk, hogy ennek a címernek használatát IV. Frigyes már 1441-ben *Steyr késes mestereinek* engedélyezte, kérésükre! (Csak a jó minőségű kések esetében, a másodosztályúakra nem vonatkozott.) Nyilván a bécsi konkurencia miatt történt, hogy 1459-ben Albert herceg, majd 1468-ban Frigyes császár újra megerősítik Steyr kiváltságát a címer *egyedüli használatára* és másokat ettől eltiltanak.⁴⁹ (Lásd hátrébb: *Bécs*.)

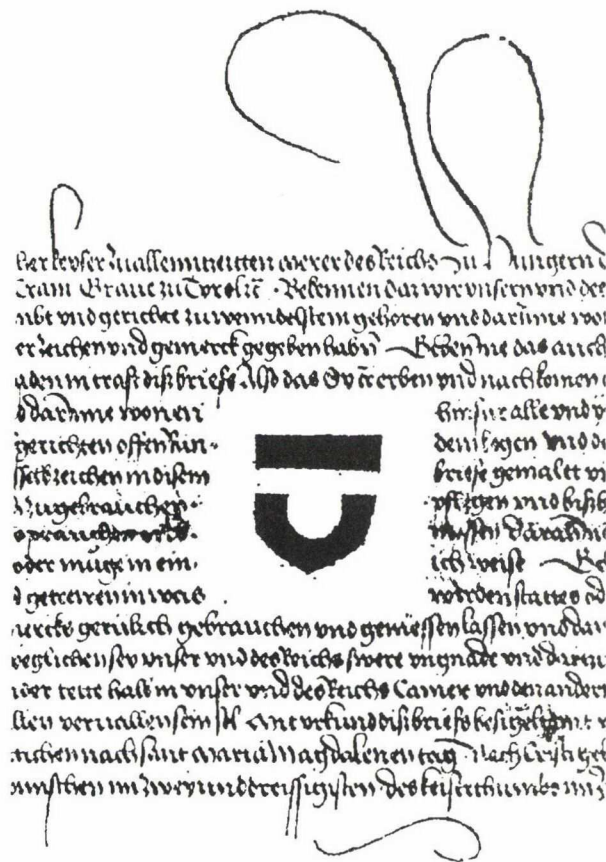
A többi osztrák késes-központ esetében nem ismerünk ilyen címerhasználati engedélyt; a Steyr közelében fekvő *Steinbach* késesei azonban megkülönböztetésként használtak a mesterjegy mellett egy S betűt (tehát a helységre utaló jelet).⁵⁰

A nemzetközi versenyre jellemző a Nürnberg-környéki *Wendelstein* pengekovácsainak ravasz eljárása. Az itteni régi gyökerű kézművesség azért, hogy versenyben maradhasson a mindenütt jól ismert osztrák

ábrázolása. – A bécsi késesek ilyen jelvénye kőbe faragva 1466-ból fennmaradt: koronából kinövő kard és két tör. (Historisches Museum d. Stadt Wien; a karmeliták kolostorából.)

⁴⁹ Hack, Anhang 7–10.

⁵⁰ Hack, 147. Nem tudjuk, mikor vezették be.

6. kép. Wendelstein késeseinek hitelesítő jegye III. Frigyes császár privilégiumlevelében. 1471. (Reitzenstein után)

Abb. 6. „Zeichen doer Gemerck” der Messerer von Wendelstein. Privileg Kaiser Friedrichs III., 1471

pengékkel, saját készítményeit a steyri jellel (a címerrel) bélyegezte. A nürnbergi tanács – melynek felügyelete alá tartoztak – ezért 1465-ben eltiltotta őket az osztrák jel („österreichische slag”) használatától, valószínűleg a császár hozzájuk írt levele miatt, aki Steyr szabadalmát védte. Végül is III. Frigyes 1471-ben engedélyezi a wendelsteini késeseknek egy új jegy használatát, amelyet mesterjegyükkel párosíthatnak.⁵¹ Jellemző azonban, hogy ez az új jegy nagyon hasonlít az osztrák pólyás címerhez – főleg ha tekintetbe vesszük, milyen apró lehetett (6. kép).

Nürnberg pengekovácsai esetében a tanács 1475. évi rendelete szerint a városi jegy (*Nürnberg* sasos címere) használata megkülönböztetésül ekkor már gyakorlat volt⁵² – de valószínűleg csak az előírt minőségű kard- és törpengékre vonatkozott.

A híres *Solingen* kard- és késpenge kovácsainak 1571. évi privilégiuma kiköti, hogy minden pengén nem csak a mesterjegy, de egy külön mellékjegy („Beizeichen”) is legyen, hogy mindenki felismerje:

⁵¹ Neuhaus, 129.

⁵² Neuhaus, 130.

„solingeni kés”. (Vilmos herceg például saját Ravensberger címerének három cölöpjét rendelte ehhez.)⁵³

A régészeti feldolgozásokban közölt svájci késő középkori késeken több esetben szerepel a mesterjegy alatt egy ferdepólyás címer is. Valószínűnek tartjuk, hogy ez Elzász (egyben Strasbourg város) címere, de nem ismerünk adatot, mikor és kinek engedélyezték használatát. (A kutatás eddig erre nem figyelte fel.)

Késes központok

Angliából *London* adatai (és az ásatások keltezett leletei) használhatók jó összehasonlításra.⁵⁴ A városi céhek közül kiemelkedő helyzetű volt a késgyártóké (ang. Cutlers). A mesterek koncentrációja a város egyik részében már a 13. sz. végén–14. sz. elején kimutatható; 1442/43-ban a céhnek 65 tagja volt 30 inással! A pengekovácsok (ang. Bladesmiths) a kovácsok céhéhez tartoztak, bár 1326-ban igyekeztek kifejezni elkülönülésüket; saját szabályrendeletük 1408-ban készült. A köszörűsök (ang. grinders) itt a pengekovácsok irányítása alá tartoztak. A nagyfokú specializálódás miatt itt a nyíróollók (rugóollók) készítői már a 14. sz.-ban különválva dolgoztak (Shear-men’s guild).

Németországban a legjelentősebb *Nürnberg és környezete*, mert a középkori nagyváros mesterein kívül a közelebbi környék: Wendelstein, valamint az őrgrófsághoz tartozó Schwabach és Roth helységek mesterei is ezt az ipart űzték. Termelékenységüket segítette, hogy már a 15. sz.-tól kezdve félkész árut (kés- és kardpengét) hoztattak be az ausztriai műhelyekből! Ezt is feldolgozva adták tovább a város kereskedőinek, akik más városok vásárjaira jártak. [Lübeckben már 1353-ban szabályozták, hogy félszáz darabos tételnél kisebb mennyiséget (kést és tört) a nürnbergiek nem adhattak el.] A kereskedők nemcsak külföldi félkész pengéket hoztak Nürnbergbe, de fordítva is; innen és a környékről felvásároltak a pengekovácsoktól pengéket, sőt rábírták őket, hogy az *osztrák címeres* jegyet üssék be. (Ennek tiltását 1465-ben, majd újra 1536-ban rendelte el a tanács.) Nem tudjuk, mikor kezdik alkalmazni a mesterjegyet, a 15. sz.-ban már általános, 1471-ben pedig tiltják a városi pengekovácsoknak, hogy a városokon kívüli *idegen mesterek számára* azok jegyével ellátott pengéket szállítsanak. A mesterjegyekkel történő visszaéléseknek számos rendelkezés próbálja elejét venni a 16. sz. elején: 1536-ban tiltják a másokéhoz hasonló jel használatát, a mesterjegy kölcsönzését és eladását! 1536-ban megtiltják, hogy a késesek mások által készített árut adjanak el.

⁵³ Kurek, F., Das Solinger Zeichenwesen... Archiv für das Eisenhüttenwesen, 32 (1961) 734. (Messermacher.) – Essen szakállaspuska készítői számára 1544-ben rendelte el a tanács a városi jegy beütését.

⁵⁴ Cowgill.

1549-ben megegyezik Nürnberg és a másik három hely a késes mesterjegyek használatáról, hol milyen jegyek maradhatnak érvényben. (Ebből ismerjük az itteni jegyek neveit.)⁵⁵ Ekkor összesen 201 késes dolgozott e négy helyen, de ebből csak 91 mester önálló, a többi már ezek számára bedolgozó!

A hazai piac szempontjából a dunai víziút miatt is az osztrák központok vehetők számításba.

Bécs késesei kezdettől küzdöttek más osztrák központok kereskedelmi konkurenciájával. Ezért már 1368-ban kéri a tanácsot, szabályozza a minőséget és az eladást. 1412-ben megtiltják, hogy idegen késesek a városon keresztül szállíthassanak, már céhük is van. Késes mesternek adott mesterjegyről az első adat 1432-ből ismert. (V. Albert herceg adta. Feltűnő, hogy az engedély szerint a mesterjegyet egy prágai személy és felesége hagyakozta! Egyébként is jellemző, hogy a mesterek jó része más városból jött ide.) Késes polgár pecsétjét 1379-ből közölték (S. HAINRICI CULTELLATORI – közepén kakas látható),⁵⁶ ezért magunk részéről feltételezzük, hogy a polgári címerben szereplő alakot ez időben már mesterjegyként is használták.

1449-ben Frigyes király megpróbálta akként rendezni az osztrák címer („schilt Neu-Österreich”) használatának vitáját Bécs és Steyr között, hogy ezt Steyr az eddig megszokott módon használja, a bécsi késesek viszont „piros festéssel és a középső csíkot fehérén” alkalmazzák, s ehhez tartós festéket használjanak. 1453-ban ezzel szemben László király megengedi nekik, hogy a késekre (és kardpengékre) „feketén” üssék be a címet, mögétje minden mester a saját jegyét – másokat viszont ettől eltilt.⁵⁷

A késesek az itteni városi mesterségek között kiemelkedő szerepet vittek. Ezt bizonyítja az is, hogy az évenkénti Úrnapi körmenetben – ahová a kézműves társulatok ezer főt állítottak ki – a késesek 32 fővel (mester és inas) vettek részt 1454-ben. Egy városi ház a 15. sz. elején „késesudvar” (Messererhof) néven ismert; de helymegjelölésként is használt 1375-ben egy késes házának helyeként „inter Cutellatores” (1409-ben: „under den Messerern”). A késesek társulatának Szt. Zsigmond oltára a karmeliták templomában volt.⁵⁸

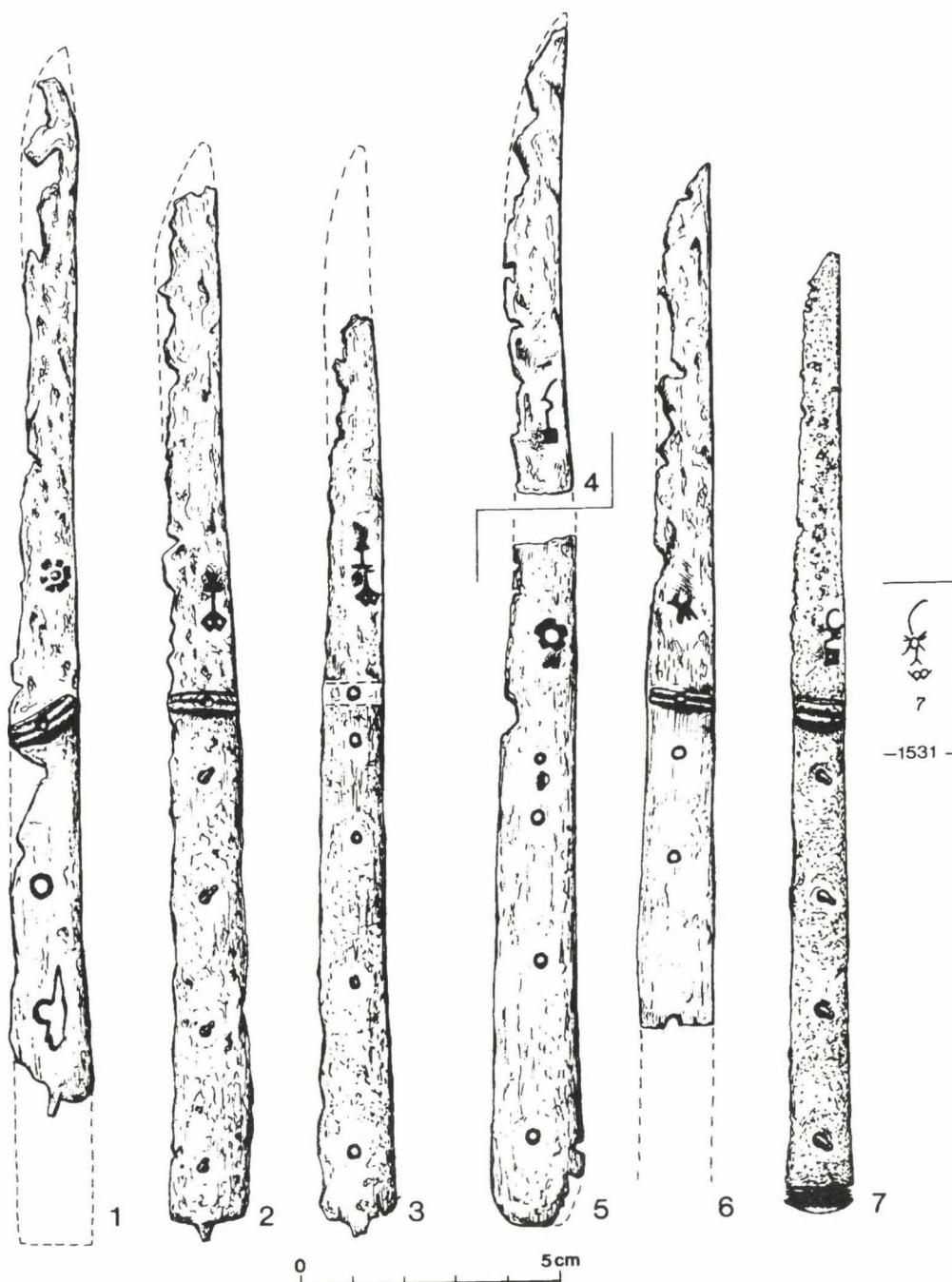
Bedolgozó mesterséggként említik Bécsben a nyélkészítőket (Schalenschroter), hüvelykészítőket (Schei-

⁵⁵ Neuhaus, 128–132, 160–164. Az itteni adatok egy része a kardkészítésről szól. – 1363-ban 75 késest és 14 pengekovácsot írtak össze. Reitzenstein, i. m. 20.

⁵⁶ Uhlirz, K., Metallbearbeitung. In: Geschichte der Stadt Wien. Bd. II. II. Hälfte (Wien, 1905) 652–653. Fig. 18. – A jó vagyoni helyzetükre mutat, hogy 1374–1381 között házaikat is említik. Quellen z. Gesch. d. Stadt Wien. III. Abt. Bd. I–II. Nr. 643, 2076, 2115, 2142.

⁵⁷ Urkunden und Regesten. Jb. d. Kunsthistorischen Sammlungen. Bd. 17. II. Theil (1896) Nr. 15234, 15267.

⁵⁸ Perger, R., In: Wien im Mittelalter. (Katalógus. Wien 1975) 27–28. – Quellen z. Gesch. III/I. Nr. 643; III/II. Nr. 2575.

7. kép. Steyeri kések. 1-4. Sarvaly (1, 4.: 17. ház udvar; 2-3.: 23. ház udvar); 5-6. Balatonszentgyörgy; 7. Gyepükaján-Nagykeszi.
1-2, 5.: 15. század

Abb. 7. Steyrer Messer. 1-4. Sarvaly; 5-6. Balatonszentgyörgy; 7. Gyepükaján, Nagykeszi. 1-2, 5.: 15. Jh.

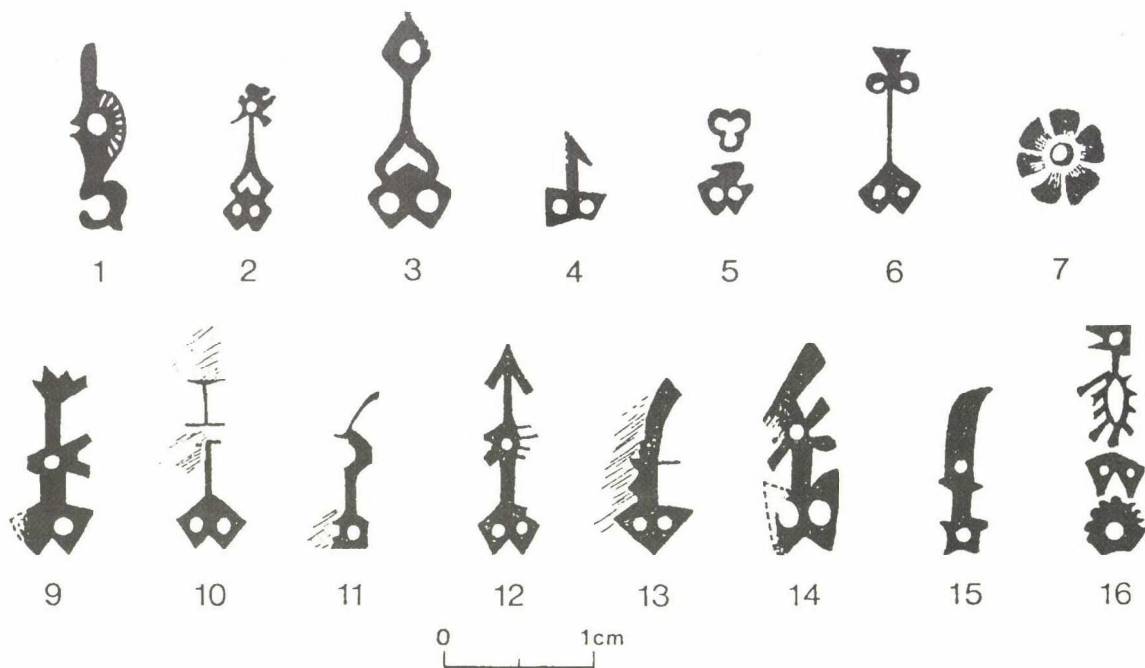
denreisser) és a köszörűsöket (Messerschaber, Schleifer) 1500 körül; az ollókészítők ezzel szemben itt a lakatosok-sarkantyúgyártók stb. céhébe tartoztak.⁵⁹

St. Pölten (A. Ausztria) késeseiről már a 14. sz.-tól van adat, 1324-től említik a róluk elnevezett utcát (Messererstrasse); 1436-tól szövetséget alkottak. Waidhofen a.d.Ybbs (A.A.) műhelyeiről már 12. sz.-i

adat szól, 1442-ben kapják a késesek, pengekovácsok és köszörűsök szabályzatukat. A 15. sz.-ban kb. 50 pengekovács és 100 késes mester ismert! Megemlítendőek még *Melk*, *Wels*, *Krems*, és *Enns* is a 15. században.⁶⁰

⁶⁰ Hack, 139, 143. – Waidhofen a. d. Y.-ben 1500 körül összesen 234 fémfeldolgozó műhely volt (kasza, sarló, szögkovács, lakatos stb.), a késes mesterség 1588-ig uralkodó. Brunner, O., In: Krems und Stein. Festschrift. (Krems, 1948) 45-46. Sajnos azonosított termékeiket nem ismerjük.

⁵⁹ Uhlirz, i. m. 654.

8. kép. Steyri késtípusok jegyei, Sarvaly 1–11; 12–13.: Pilisszentkereszt; 14. Kecskemét-környék; 15. Pomáz; 16. Szokolya
 Abb. 8. Steyrer Meistermarken. FO. 1–11. Sarvaly, Dorf; 12–13. Pilisszentkereszt; 14. Umgebung von Kecskemét;
 15. Pomáz, Schloß; 16. Szokolya.

Két további központ fejlettsége és a távolsági kereskedelemben vitt szerepe miatt döntő súlyú: *Steyr* és tőle 10 km-re fekvő *Steinbach*.⁶¹ Mindkettő, ugyanúgy, mint Nürnberg esetében már kifejtettük, egy-egy kisebb körzet központja, ahol a nagyszámú helyi műhely köré más vidéki települések kézművesei koncentráálódtak. Ráadásul nemcsak áruik tömege, de elsőrendű technológiai kivitele miatt is híressé váltak.

Steinbach a 15. sz.-ban számos pengékovács, közsörűs és késes műhelyen kívül a környék településeinek kézműveseit is foglalkoztatta. Az első szabadalom 1462-ből a helység és kétmérföldes körzetének „mezővárosi, falusi és más helyeken dolgozó” késeseire vonatkozott (összesen 12 helység); ezek *Steinbach* mestereinek adták el késeiket, kivéve a vásár idejét, amikor a kereskedelem mindenki számára szabad.⁶² Az 1462. évi szabályzat szerint „minden mesternek saját jegye legyen”. Érdekes, hogy itt voltak olyan mesterek is, akik maguk végezték a kovácsmunkát és a készítés további fázisát a befejezésig; ezek mesterremekként háromféle kést kellett bemutatniuk. A „scharsach”-kovácsok⁶³ 1–1 tucat rajnai és katalán („kathalonischer klingen”) pengét, valamint borbélyollót (borotvát?) mutattak be, a pengékovácsok pedig háromféle előírt minőségű pengét.⁶⁴ – Ez a központ

volt *Steyr* legnagyobb konkurensé, hiszen privilégiumaik megengedték, hogy a szükséges nyersanyagokat (pl. acél, vas, szén, sárgaréz, puszpángfa) bárhol megvásárolják, termékeiket külföldi kereskedőknek is eladják.

Steyr

A legkorábbi ismert adat (1373) a szervezetileg ide tartozó *Kleinraming* (DK felé fekvő település) pengékovácsainak szabályzata; 1407-ből(?) már *Steyr* késeseinek szabályzata, amely korábbi rendelkezésekre is utal. Itt már előírása van a kovácsok által beütött jegynek, amely a késes mester jegye! A városban a 15. sz. második felében mintegy 200 késes mester dolgozott; ezeknek szállították a pengéket *Kleinraming* és *Dambach* pengékovácsai. (1588-ban 66 és 87 fő.)

A széles körű kereslet kielégítésére nagyon sokféle kés készült; egy 1553-as egyezmény szerint a pengékovácsok 12 minta alapján dolgoztak. Ezekből legkevésbé háromféle már 1439-ben is ismert volt, mert itteni elnevezésük a bécsi szabályzatban is szerepel. 1489-ben a császár rendelete megtiltotta, hogy az itteni pengékovácsok félkész pengéiket másoknak, mint a helyi mestereknek eladják; a tilalom feloldását viszont a pengékovácsok azért kérték, mert általános gyakorlat volt a másodosztályú pengék nagy tételekben történő eladása *Steiermark* és *Boroszló* piacaira, ahol a késesek a munkát befejezték!

⁶¹ Részletes feldolgozásuk: *Hack*.

⁶² *Hack*, 140–142.

⁶³ A „Scharsach” egy itteni elsőrendű minőségű acélfajta neve.

⁶⁴ *Hack*, Anhang 15–16. *Albrecht* főherceg szabályzata, 1462.

A késnyél borítás anyaga 1470-es rendelkezés szerint marhacsont, szaru, puszpáng, tiszafa lehet; olcsóbb fát csak a másodosztályú késekhez használhattak. (A puszpángfát és a rezet 16. sz.-i adat szerint nürnbergi kereskedők hozták, akik viszont a késeket felvásárolták.)

A középkori itt készített kések formáira csak közvetett utalásokat adnak a források, mert az első, rajzban is megörökített minta-felsorolás 1587-ből maradt meg (17 féle késforma); ez viszont már jelentősen eltérhetett a régi típusoktól. Az elnevezések azonban arra mutatnak, hogy az egyes távolabbi piacörzetek számára *különböző, ott keresett formák készültek*. (1439: „Basler”, 1470: „Grazern”, „Steyrer”; ismert a „böhmische, Ungarische” elnevezés is – sajnos nem világos, milyenek voltak ezek.) A 16. sz. végén már a „Türkische” elnevezés mutatja, hogy a hódoltsági területek számára külön típus készült. Már 1439-ből ismert olyan leírás, amely a késnyél végére erősített fémveret-sapka („Häublein”) többféle formájára utal.

A hitelesítő jegyről szóló fejezetben már megírtuk, hogy Steyr kiváltsága volt 1441-től az osztrák címer beütése az *elsőrendű minőségű* késekre; a mesterjegyeket számon tartó „Schultbuch” rajzai szerint 1516-ban, majd az 1530-as években ez a címer nagyon apró méretben a mesterjegy alatt látható.⁶⁵

A. Walcher tanulmányában említi,⁶⁶ hogy Steyr késeit a nürnbergi kereskedők Velencében adták el, a pengéket pedig Nürnberg, Bécs, Augsburg, Bázél mesterei dolgozták fel kész késekké.

* * *

Kézművesség-történeti áttekintésük hézagosságát a megfelelő városi forrásanyag feldolgozási hiányai okozzák, mert a különféle kézműveságak külön-külön végzendő alapos vizsgálata (adójegyzékek, céhszabályok és rendeletek elemzése) sok helyütt még nem történt meg. Úgy hisszük, ennek ellenére bemutathatuk a késes mesterség késő középkori fejlődésének általános vonásait, de egyben jelentős eltéréseit is. A továbbiakban a régészeti leletanyag egy részével mutatjuk be, hol sikerült már eredményt elérni és milyen feladatok állanak a további kutatás előtt.

Régészeti adatok az ausztriai kések elterjedéséhez

Sarvaly falu 15. sz.–16. sz. első harmadának idejére tehető késleleteinek feldolgozásakor⁶⁷ először sikerült a külföldi behozatal leletekkel történő bizonyítása a

késtípusok és a mesterjegyek összevetésével. Ez annál is fontosabb volt, mert a régészeti anyag korábbi közlései során ez a kérdés fel sem merült, mivel sem a jellegzetes késtípusok összehasonlító vizsgálatát, sem a mesterjegyek összevetését nem végezték el. (Utóbbi munkát az is nehezíti, hogy viszonylag ritkán közöltek nagyobb számú mesterjegyet.)

A sarvalyi nagy mennyiségű kés egy részének viszonylag jó állapota⁶⁸ lehetővé tette néhány főbb csoport elkülönítését, mesterjegyeik vizsgálatát. Az anyag zömét jelentő nyéllapos kések (ezek Európában a 14. sz.-ban tűnnek fel a nyéltüskés megoldás mellett, majd általánossá válnak) nagy részét négy fő csoportba osztottuk (A-B-C-D) a penge és a nyéllap, illetve a rézveretek formája alapján. A legnagyobb számban az akkor B csoportnak nevezett kések fordulnak elő (legalább 75%). Ezeket közös formai és díszítési (rézveret megoldások) jellegük kapcsolja össze: a nyéllap a penge szélességével *egyező* (a penge eredetileg sem lehetett többel, mint 1–2 mm-rel szélesebb kiindulású); a fa nyélborítást apró *sárgaréz, cső alakú szögecsék* tartották; a nyél és a penge találkozásánál kétoldalt vékony rézlemezről domborított, szalag alakú *veret* volt (ezt is szögecs tartotta, sokszor csak ennek szeglyuka árulja el, hogy volt rajta), a kidomborodó veret szélét néha még kis vonalkákkal díszítették.⁶⁹ Mesterjegy természetesen csak kevés példányon maradt felismerhető alakban, de ezek közt hat olyan volt, amelyet jellege Steyr mesterjegyeinek már tárgyalt különös megoldásaihoz társít (7. kép 2–4; 8. kép 1–11). E jellegzetes formájú jegyek nélkül nem lehetett volna a csoportot Steyrhez – de még Ausztriához sem – kapcsolni, hisz régebben nem közöltek középkori kést e városból.⁷⁰ Másrészt, mint még tárgyalni fogjuk, késeinken az osztrák hitelesítő jegy sem szerepel e csoport esetében – azaz másodosztályú minőségűek voltak.

A most már készítési helyhez kötött példányok alapján lehetett az egész csoportot – a néhány más jellegű, régies mesterjeggyel készített kést is besorolni; de ami még fontosabb, a sokkal nagyobb számban előkerült, jobban elrozsdásodott példányokat (melyeken jegy már nem látható) is azonosítani. Hogy ez az eljárás helyes volt, azt a későbbi kutatás során figyelemmel kísért újabb késleletek is igazolták, hiszen ezek közt is viszonylag gyakran szerepelnek steyri jellegű jegyek, sőt olyanok is, melyek megegyeznek

⁶⁸ A kések állapotát a lelőhely talaján kívül a restaurálás gyorsasága befolyásolja, mert előkerülésük után fokozott rozsdásodás indul.

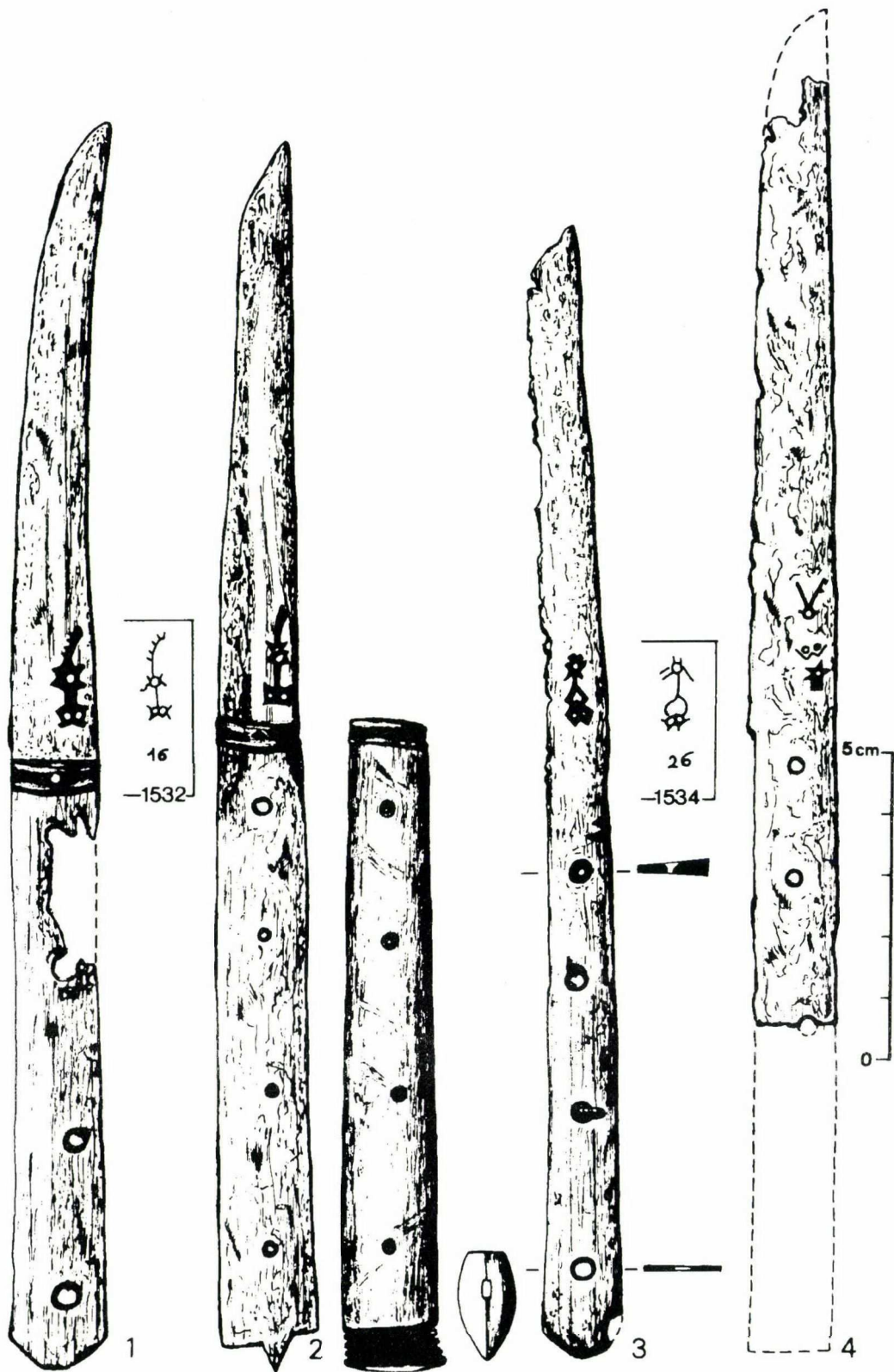
⁶⁹ Holl-Parádi, Abb. 148: 1, 3 a veretek felnagyított képe.

⁷⁰ Walcher, i. m. csak újkori steyri evőeszközök képét közli. Bemutatja Trattenbach és Steinbach jegytábláit 1689. illetve 1763-tól beütött jegyekkel; ezek azonban már újra a régies, egyszerű formákhoz térnek vissza, mint az Steyrban is a 18. sz.-ban szokássá vált.

⁶⁵ Hack, Anhang, Blatt 26–34.

⁶⁶ Walcher von Moltheim, A., Die Bestecksammlung im Schloss Steyr. Kunst und Kunsthandwerk, 15 (1912) 28.

⁶⁷ Holl-Parádi, 68–78. Itt valamennyi kés fényképe lelőhely szerint, a jellegzetes típusok rajzban. Mostani feldolgozásomban ott rajzban nem szereplő példányokat választottam, valamint további mesterjegyeket.

9. kép. Steyeri kések mesterjegyekkel. 1–2. Hahót-Sárkányszeg; 3. Sarvaly; 4. Szt. Mihály
 Abb. 9. Steyrer Messer mit Meistermarken. 1–2. Hahót-Sárkányszeg; 3. Sarvaly; 4. Szentmihály

(vagy csak kis mértékben térnek el⁷¹) az 1516-tól nyilvántartásba vett jegy rajzokkal (9. kép 1, 3; 10. kép 1–2).

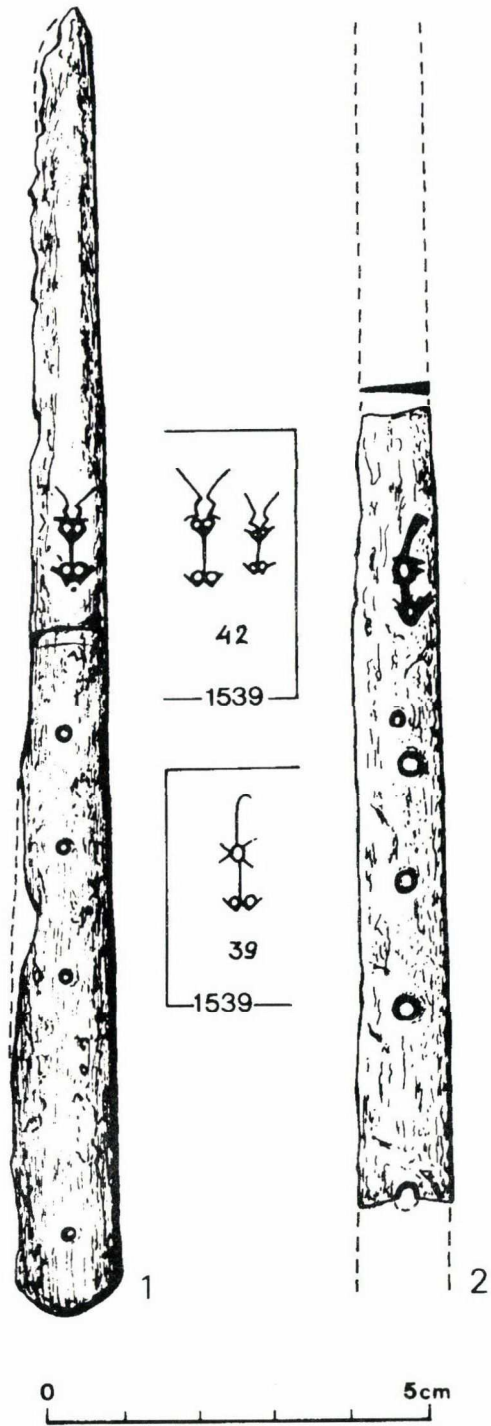
Az eddig összegyűjtött leletanyag továbbra is a B. csoport három típusának (B1; B2; B3), lényegében háromféle nagyságú kés kedveltségét bizonyítja a 15–16. sz. első felében. Ekkor nálunk ezek képezték az árusított kések jelentős részét, nemcsak a fő kereskedelmi utak és vásáros helyek közelében lakók számára, de a távolabbi erdők közt rejtőző kis falvakban is. A háromféle nagyságtól eltérő méretű késsel eddig csak kivételesen találkoztunk (Pilisszentkereszt, h.: 24 cm. 11. kép 1). A többi az átlagos méretű (21 cm; 18,5 cm; 15–17,5 cm). Csak a díszítésben találtunk kétféle megoldást: az egyszerűbbeknél csak egy vékony nyélvédő veret van a penge és nyél között, a ritkább díszesebb esetekben ezenkívül a nyél végét pajzs alakú, domború sárgaréz lemez védi, ez gyakran nem magában áll, hanem előtte további három nagyon vékony rézlemez és organikus anyagból (fa, bőr) kivágott lemezek váltakoznak összeszorítva a nyéllap hátrafelé álló tüskéjén (9. kép).⁷² Egyébként az egyenes, vagy a kerekedő nyélvégződés a gyakoribb.

A nyél borítására a hazánkba kerülő kések esetében mindig fát használtak, ezért csak nagyon ritka esetekben találkozunk teljesen megmaradt késekkel. Az osztrák forrásban említett csontborítású darabok valószínűleg nem kerültek itt kereskedelmi forgalomba; az ásatásokból ismert csontlemezek mindig más típusú és nyélformájú késekhez tartoznak.) Sarvalyról került elő egy elszenesedett nyelű kis kés, melynek nyélborítása az egyik oldalon somfa, a másikon kőrisfa – tehát csak a másodosztályú áruhoz használható olcsóbb fajta. (Pedig ez finom kivitelű kis kés, nyélének végén pajzs alakú verettel.⁷³)

Annak ellenére, hogy késeink a steyri rendelkezések alapján másodosztályúaknak számítottak, még mindig versenyezhettek nemcsak árban, de *minőségben* is a hazai választékkal. Erre mutat, hogy a jobb megtartású leletek esetében a restaurálás közben előtűnik a különböző minőségű fémanyag rétegződése: a penge közepe világos fémszínű (vas), éle és foka felé fekete színű (kemény acél). (Lásd pl. 9. kép 2; 10. kép 1; 11. kép 3.) A kovácsolás technológiája tehát ezeknél is fejlett fokú volt: többféle minőségű acél és vas összekovácsolásával történt. (Hack leírása szerint egy acélrúdból levágott darabot felizzítva cső alakúra hajtottak, majd közepébe vaspálcát dugtak és az egészet összehegesztették. Ez után történt az üllőn a penge kikovácsolása. Kis méretű pengék tiszta acélból készültek.⁷⁴)

⁷¹ A kis részleteikben eltérő jegyeknél nehéz eldönteni, hogy valóban más mestereké, vagy csak a korrózió miatt nem felismerhetőek? Előfordulhatott, hogy az elkopott bélyegzővas helyett készített új már nem követett pontosan a régít.

⁷² Nyél végére szerelt lemez nem csak Steyre jellemző, hanem

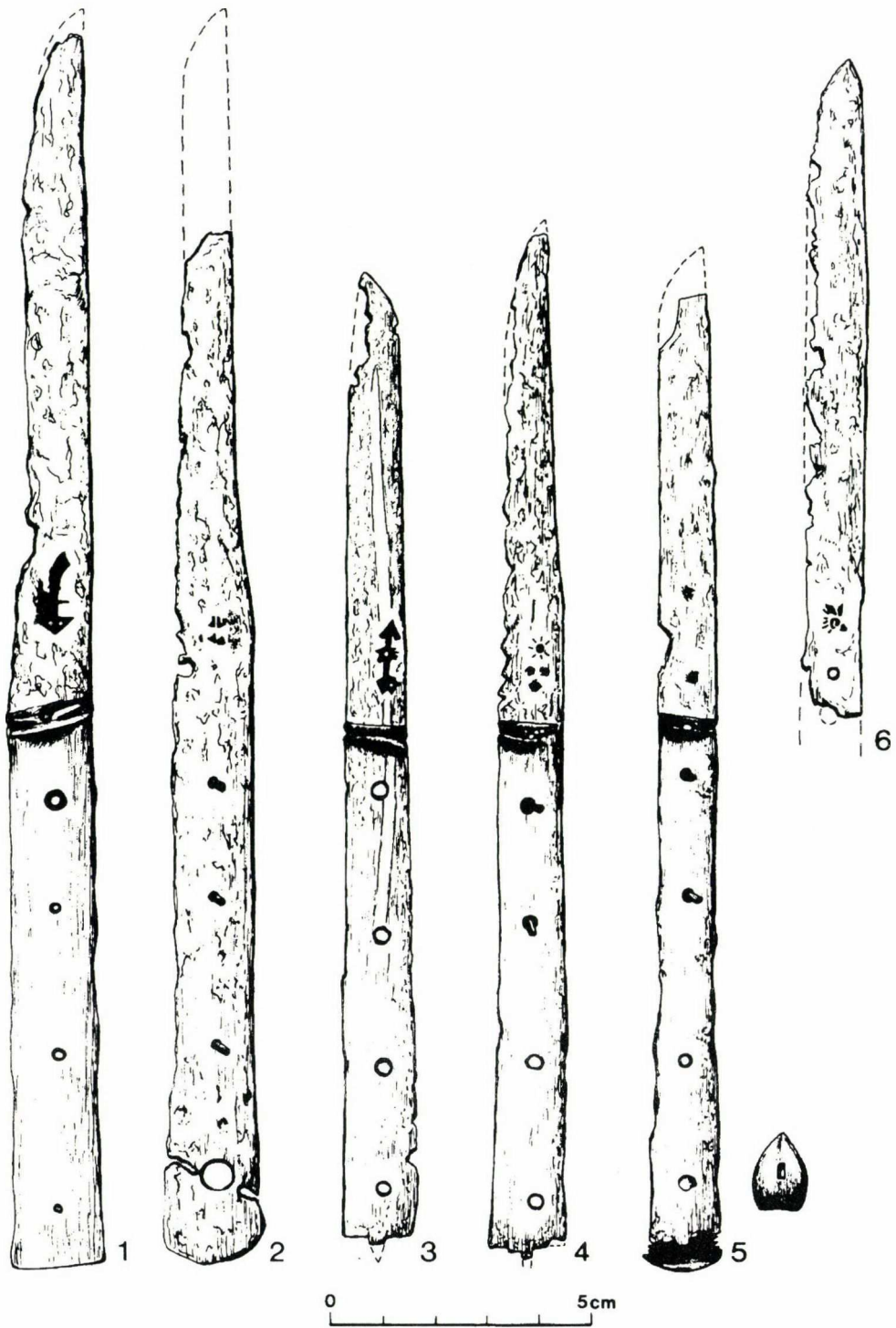

10. kép. Steyri kések. 1. Vác, Szentháromság tér; 2. Felsőnyék-Várhegy
Abb. 10. Steyrer Messer. 1. Vác, Szentháromság tér (Dreifaltigkeitsplatz); 2. Felsőnyék-Várhegy (Burgberg)

a 14. sz.-tól általánosan ismert megoldás, de a veretek alakja eltérő.

⁷³ Holl-Parádi, Abb. 125: 1.

⁷⁴ A kések készítési technológiájáról részletes leírást ad Hack; bemutat egy másféle megoldást is, amikor három lemez összekovácsolása történik, közepén az acéllal; ezt itt tilalmazták! – A technológiáról alapos elemzések találhatók a cseh és morva vasleletek feldolgoásaiban.

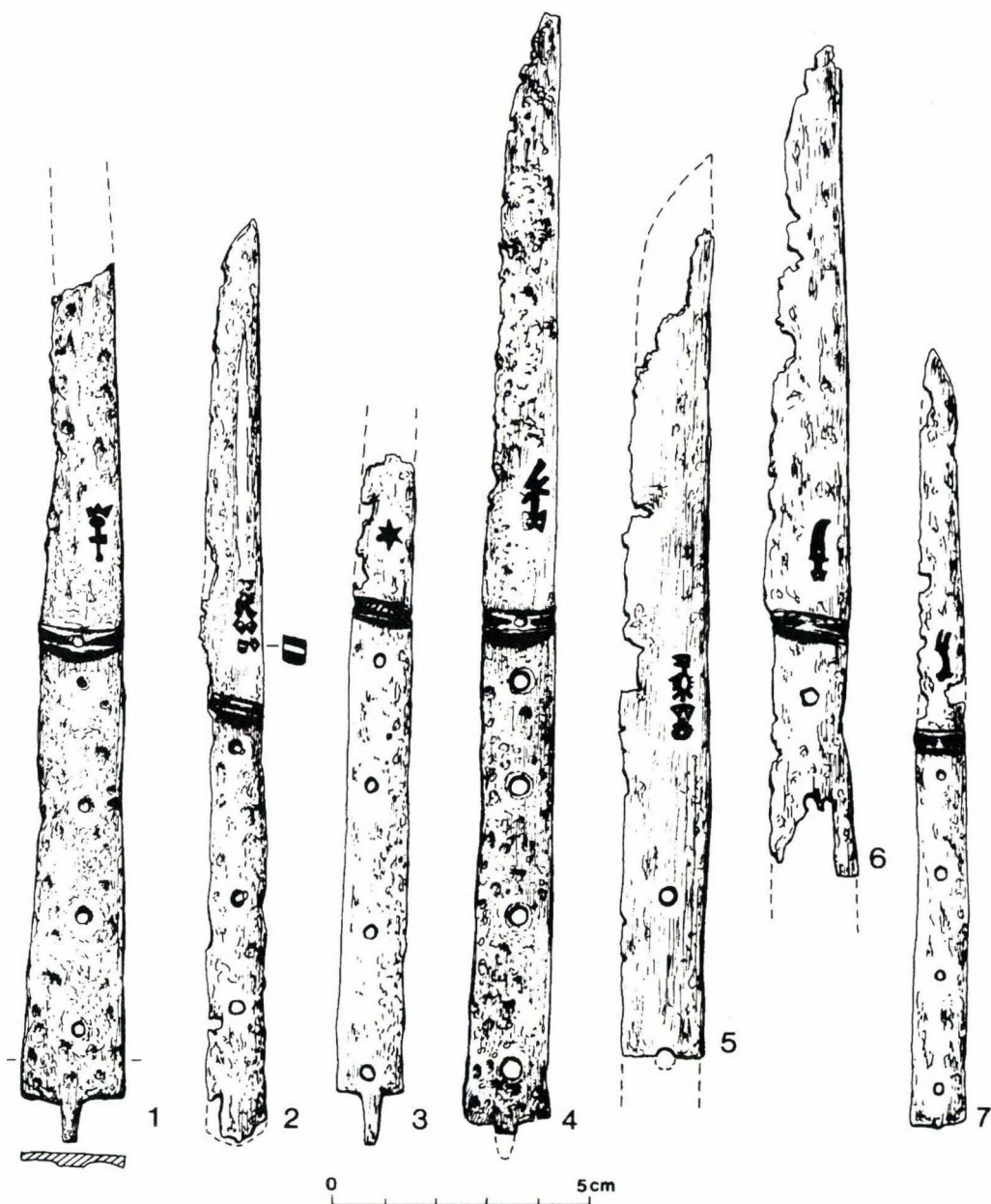

11. kép. Steyri kések. Pilisszentkereszt, kolostor. 15. sz.–16. sz. eleje
 Abb. 11. Steyrer Messer. Pilisszentkereszt, Zisterzienserkloster. 15. Jh.–Anfang 16. Jh.

Kelkezés és elterjedés

A steyri import leleteinek keltezése a mesterjegyek alapján sem olyan könnyű, mint gondolnánk. Az eddig megismert kések között nagyon kevés olyan példány van, amelynek mesterjegye több-kevesebb bizo-

nyossággal egyeztethető az 1516-tól közölt jegyekkel. Az egyik hahóti késen látható jegy azonosnak vehető a jegyzék 16. számú jegyével, ezt 1532-ben adták (9. kép 1). Sarvaly 23. háza előtt került elő egy közepes méretű (B2) kés, amelyen a 26. sz. jegyhez nagyon hasonló látható; ezt 1534-ben adták ki (9. kép 3). (Az

12. kép. Steyeri kések. 1. Mohács-Csele; 2. Sály-Latorpuszta; 3. Dömös, apátság; 4. Kecskemét környéki falu; 5. Szokolya; 6-7. Pomáz, kastély

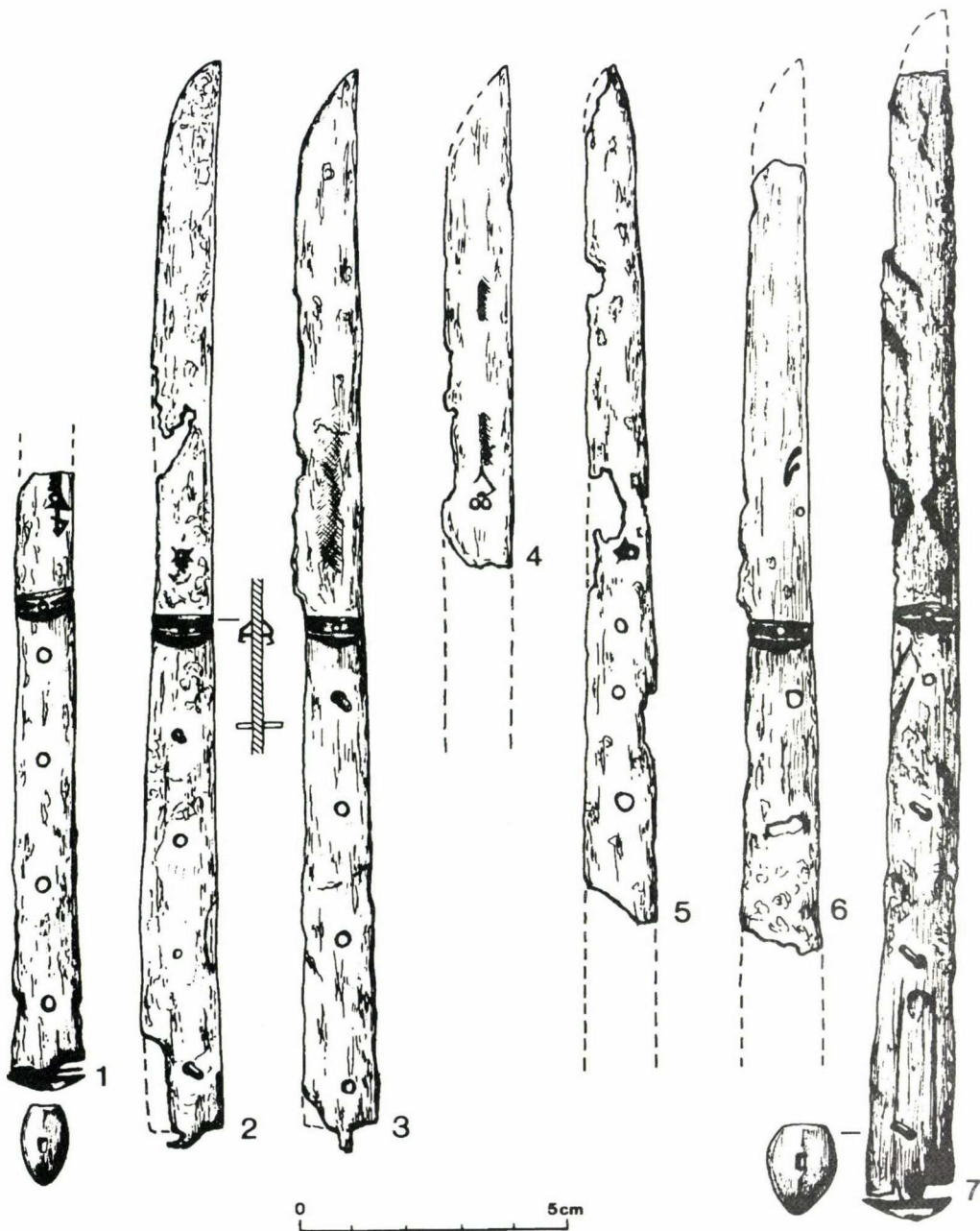
Abb. 12. Steyrer Messer. 1. Mohács-Csele; 2. Sály-Latorpuszta; 3. Dömös, Abtei; 4. Dorf bei Kecskemét; 5. Szokolya; 6-7. Pomáz, Schloß

ítteni éremleletek 1521–1531 közötti évekből származnak, az 1531–1532–1544-es években pusztították el a környék falvait.) Vác-Szentháromság téren az ásátásból⁷⁵ egy fanyelű kést ismerünk, amely az előbb említettel abban is egyezik, hogy kivételesen nem volt szögeccsel felerősített verete, csak valamilyen vékony fémgűrű szorította a fanyelet a penge kezdeténél (elmosódott lenyomata maradt a fán). A rajta lévő meszterjegy bizonyosan azonos a 42. számúval, 1539-ben adták ki (a jegy elnevezése „Der Ochsenkopf auf der

Krone” azaz „ökörfej a koronán” – 10. kép 1). Felsőnyék-Várhegy egyik késtörödéken a 39. sz. jegyhez hasonló vehető ki (de nem látszik jól – 10. kép 2); ez 1539-ből ismert (elnevezése „Der Kolb mit einer krummen Feder”, „buzogány görbe tollal”).

Sok esetben a jegy mutat valamilyen hasonlóságot az ismertekkel, de bizonyosan nem lehet azonos: például a Zala megyei Szt. Mihály falu egyik kése a 9. házból. A B1 típusú nagy késen látható jegy a 35. sz.-hoz hasonlít, csakhogy a késen alatta egy második (kakasfej alakú) jel is található (9. kép 4). Ilyen a közreadott sorozatban nincsen, tehát csakis régebbi

⁷⁵ Említve MRT, 9. k. 413. Kővári K. ásátása.

13. kép. Steyri kések. 1. Ozora, Kálvária; 2. Alsórajk; 3. Lenti; 4–5. Miklósfa, Romlottvár; 6–7. Szt. Mihály
 Abb. 13. Steyrer Messer. 1. Ozora, Kreuzweg; 2. Alsórajk; 3. Lenti; 4–5. Miklósfa, Romlottvár; 6–7. Szentmihály

lehet. Ugyanígy 1516-nál korábbiaknak kell tartanunk több más – a közöltektől eltérő – jegyet például a sarvalyi, pilisszentkereszti sorozatokban (7. kép 2; 11. kép 3; 12. kép 4–5). Még nyilvánvalóbb ez a feltűnően régies alakú jegyeknél (csillag, rozetta, nap? stb.) amelyeket Steyrben a 15. sz. után már nem használtak, például 7. kép 1, 5; 11. kép 4; 12. kép 1, 3.

Az eddigi legkésőbbi meghatározható jegy Nagykanizsán került elő;⁷⁶ egy kivételesen nagy méretű és

széles pengéjű kés jól megmaradt veretekkel. A többitől eltérő forma szerintem már egy újfajta divat eredménye. A mesterjegy a 220. sz. (14. kép). Ezt 1584-ben jegyezték fel (neve „Das weisse Kleeblatt mit einem Mohrenkopf”, „fehér lóhere egy mórfej-jel”), Hans Paumgartner mesteré. Csakhogy ugyanilyen elnevezésű jegyet már 1552-ben is kiadtak Jeronymus Paumgartnernek (ő lehetett az apa; a jegy azonossága miatt rajza nem szerepel). A kést ezért az

⁷⁶ Somogyi B. út 25. a boronaút mellett. Horváth L. leletmentése 1976. – E késen kívül feldolgozásunkban nem szerepelnek a bizonyosan hódoltsági-kori példányok. (L. pl. Ozora, várkastély, 16.

sz. v.–17. sz.-i leletegyüttesben B1 típusú kések, a korábbival egyező nyelvégi veretekkel. *Gerelyes I.–Feld I.*, ComArchHung (1986) 162–182; 8. kép 1, 3, 6.)

1552-től a századvégig terjedő időszakra keltezhetjük. – Ki kell itt még emelnünk, hogy ebben az esetben a mesterjegy alatt az *osztrák címer* is szerepel, ez tehát elsőrendű minőségű volt. (Ilyen egy Sály-Lator falujában talált is: 12. kép 2).

A mesterjegy alapján történő keltezés (amelyhez még az ismert évszám mellett is mintegy további 20–25 évi használatát vehetjük számításba) ritka lehetőségein kívül a szokásos régészeti (más keltezhető leletek), illetve történeti adatokat vehetjük segítségül. Így Pilisszentkereszt kolostoránál az 1526-ban bekövetkezett elpusztítását, mint felső időhatárt (11. kép) – ennek a jegyek sem mondanak ellent. Steyri kések legkorábbi példányait a moldvai Baia (Moldvabánya) városának ásatási anyagában találtuk; az itteni töredékek közt jellegzetes veretei alapján legalább 6 példány ilyen import. Az egyik egy 1440-es években elpusztult házban, egy másik az 1476. évi tűzvész során leégett házban volt. Formájuk, vereteik (nyélvégi pajzs alakú is) semmiben sem különböznek a Magyarországról ismeretektől.⁷⁷ Az Erdélyen keresztül menő kereskedelem jelzői.

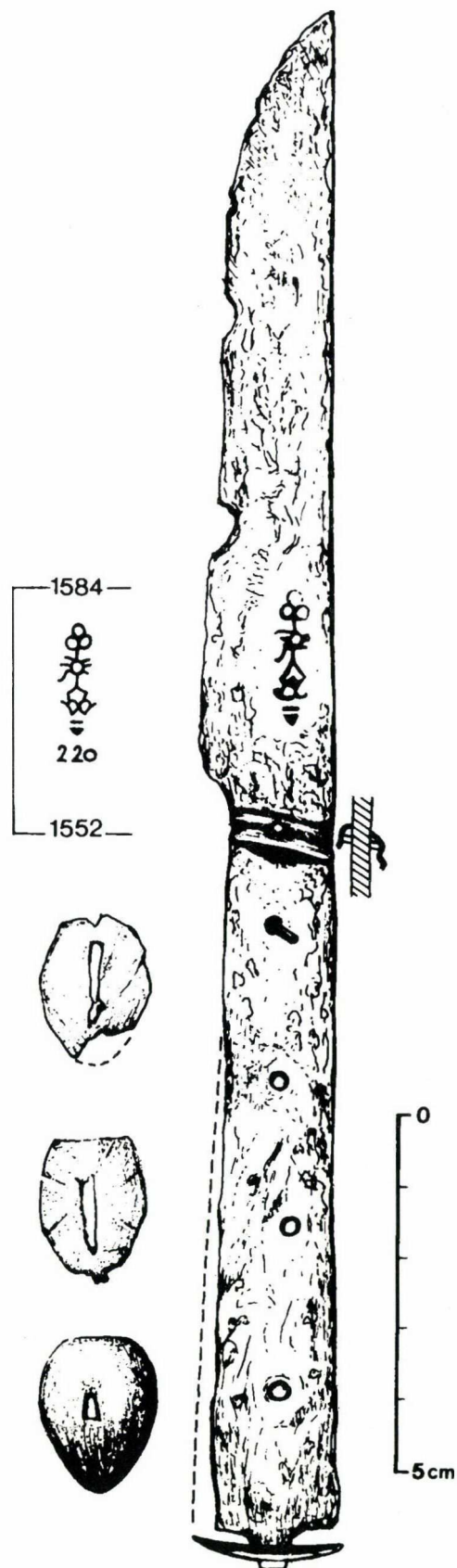
A térképen bemutatott elterjedési adatok (felsorolás a Katalógusban) inkább a kutatási helyzetet és az ásatások gyakoriságát jelentik, hisz az ilyen leleteknél a biztos meghatározásra nincs mindig lehetőség. Mégis kitűnik, hogy az importot közvetítő kereskedelem *a legkisebb, eldugott falvak vásárlóit is elérte*. A várak és városok viszonylag kisebb szereplése csak a kutatottság hiányából adódik. Vác jelentős mennyiségű új ásatási anyagában például már ezek a kések is nagyobb számban mutathatók ki, jelezve, hogy a 15. sz. második felében és a 16. elején a steyri kések kedveltsége *meghaladta a másféle kések használatát*; mintegy háromszorosa azoknak.⁷⁸

A steyri kések későbbi középkori szerepe – ellentétben más, aránylag ugyancsak olcsóbb, kifejezett anyagi értéket nem képviselő, mégis a társadalmi rétegződésre utaló tárgyakkal⁷⁹ nem volt rangjelző. Ha Sarvaly falu kismemesi házait tekintjük át, az egyébként kimutatható társadalmi rétegződést az import kések nem követik. (Ugyanakkor természetesen mennyiségi szempontból már igen, de ez csupán azt mutatja, hogy mint minden másból, ezekből is többet használtak a gazdag házaknál.) Ugyanezt tapasztaltuk a Zala megyei szegényesebb Szt. Mihály falu esetében: import kés nemcsak az előkelőbb I. házban volt.

⁷⁷ Lásd a Katalógusban.

⁷⁸ Miklós Zs., Leletmentés a középkori Vác területén. Váci könyvek, 5 (1991) 40, felsorolása.

⁷⁹ Erről falusi viszonylatban: Holl I., Ausgrabungen im Dorf Sarvaly. Soziale Gliederung im Spiegel Archäologischer Funde. In: Mittelalterliche Wüstungen in Niederösterreich. Studien u. Forschungen N. Institut f. Landeskunde Bd. 6 (1983) 216–234. (Övveret, üveg, import kerámia.)

14. kép. Steyri kés, Nagykanizsa, 1552 után
Abb. 14. Steyrer Messer, Nagykanizsa, nach 1552

A régészeti leletek alapján már ma is látható, hogy az import nagy része másodosztályú kész kés (mesterjeggyel de címer nélkül), illetve félig kész penge volt. Utóbbinak valódi arányát nem tudjuk megbecsülni, mert még nem ismerjük, milyen formájú volt azokon a jelzés, amit a pengekovácsok közvetlenül a kereskedőknek adtak el („*brüderische oder ungarische*”⁸⁰ – egy közös, tehát egyforma jegy)? Másrészt leleteink nagyobb részén a korrózió miatt a jegy nem is látható. A soproni idézett vámadatok szerint az egyszerű penge volt itt a legtöbb tétel; ezeket a magyarországi kések már egészen más formájú veretekkel láthatták el (vagy veret nélkül, csak nyéllel).

* * *

A steyri kések leggazdagabban díszített típusát – vésett díszű rézlemezzel és csontkarikákkal felszerelt nyéllel – (lásd a sarvalyi feldolgozás D csoportját) korábban már leírtuk.

Bécs és Nürnberg

A késes központok áttekintésekor már tárgyaltuk e két város jelentőségét és a mesterjegyek alkalmazásának szabályait. Sajnos ugyanekkor maguknak a késeknek formájáról, jellegzetességéről semmit sem árul el az irodalom. A sarvalyi anyag feldolgozása során kidolgozott csoportosítás formai jegyek alapján viszonylag jól elkülöníti az A csoportot, ezen belül az A1-nél a penge végénél folytatódó nyéllap keskenyebb és hátrafelé szélesedik, az A2 típusnál a keskenyebb nyéllap egyenletes szélességű. Utóbbiakból akkor szerencsére találhattunk mesterjegyes példányokat is és két darabon a jegy mögött külön beütve az *osztrák pólyás címer* látható. Már akkor is hangsúlyoztuk, hogy az utóbbi alkalmazása önmagában nem elegendő a biztos lokalizáláshoz, hiszen Steyr 1441-től használhatta ezt, de V. László király 1453-ban már Bécs késeinek engedte meg – mégpedig a *régebbi gyakorlatukat* törvényesítve (lásd a hitelesítő jegyek fejezetében). Ráadásul számos tiltás bizonyítja, hogy Nürnberg körzetében csalárd módon ugyancsak használták, az osztrák verseny ellensúlyozására.

A gyarapodó késanyag rendszerezésével legalább munkahipotézisként (és a további kutatást ösztönözve) megpróbálhatjuk néhány típus hozzávetőleges meghatározását.

Az A2-es típusú kések egy részén mesterjegy és címer látható; a mesterjegyek egy esetben sem egyeznek a steyri csoport jegyeivel, sőt feltűnően eltérő jellegűek. A penge a nyél előtt szélesebb (Steyr: 1–1,3 cm között, itt 1,6–1,8 cm), ezért az egész késnek erőteljesebb alakja van, mint a steyri karcsúbb megoldásnak. Sajnos eddig teljes példányt nem ismerünk, azt

⁸⁰ Hack, 145.

sem tudjuk, volt-e eredetileg a nyélen valamiféle veret. Néhány sarvalyi kés lelőkörménye arra mutat, hogy már a 15. században szemétkébe kerülhetett (de töredékként kidobva egyik sem érte meg a falu pusztulását, szemben néhány másféle késsel). További adatok felmerüléséig a bécsi kések munkáinak vélhetjük őket (15. kép 1–5).

Nehezen dönthető el, vajon egy eltérő jellegű kést, amely Pozsony városfalának árkából került elő,⁸¹ lehet-e ide sorolni? Ezen ugyanis a hitelesítő címer formája más (felül koronászerű kiképzéssel), steyri típusú nyélverete de nyélvégi sapkaverete van; ugyanakkor feltűnő, hogy a megmaradt fanyél vastagabb, mint a hátsó veret (és az nem pajzs alakú, hanem ovális: 15. kép 6).

* * *

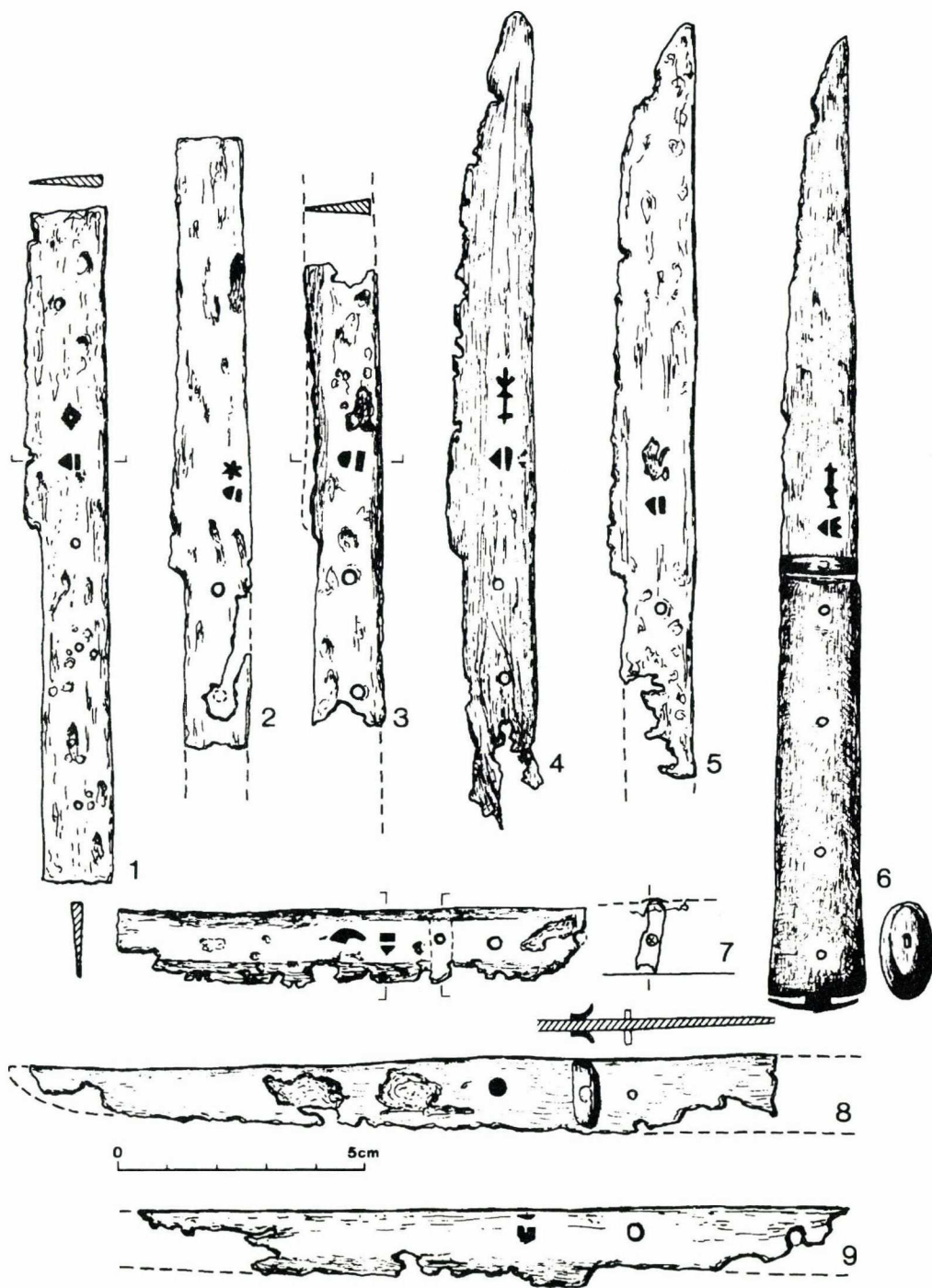
Itt kell megemlítenünk korábbi feldolgozásunk *C csoportját*, amelynek kései erősen töredékes állapotuk miatt az eredeti formát nem mutatják. Az a feltűnő ezeknél, hogy az elülső nyélvédő veret (ha megmaradt) egészen vékony, *lapos rézlemez*, ráadásul néha közönséges vas-szőgeccsel van felerősítve. Egyiken az osztrák hitelesítő jegy látható, de előtte a mesterjegy(?) a rozsdásodás miatt nem értelmezhető (15. kép 7). Tiszadorogma ásatásánál és a Baranya megyei Somberek falu kései közt is feltűnik ez a típus (sajnos jegy nélkül);⁸² Pomáz kastélyából viszont olyan példányt ismerünk, amely formájában a B1 típushoz hasonlít, viszont jegyként csak egy kerek folt látható (15. kép 8); arra is gondolhatunk, hogy ez a nürnbergi 1531. évi rendeletben előírt „cseppecske alakú jel” is lehetne? Ezt a gyengébb minőségű késeket készítő mestereknek kellett használniuk, vidéken dolgoztak és nem nyertek felvételt a kézművesség közösségébe!

Fel lehet vetni, hogy a C csoport talán olyan késeket jelent, amelyek az írásos forrásokban szereplő, *kereskedők által közvetlenül a pengekovácsoktól felvásárolt félkész pengék* eladása után készültek; a veretet (és a nyélborítást) már máshol (például Nürnbergben, vagy más központban) lakó kések készítették el. (A penge tehát Steinbachból vagy Steyrből is származhat.) Talán ez magyarázza, miért nem találtunk eddig ilyen késen késes-mesterjegyet (hiszen a pengekovács nem ismerte, melyik mesterhez fog kerülni, s ezért nem láthatta el annak jelével). Az osztrák címet viszont egyes esetekben ráüthették, hisz ezt mint tudjuk, a kereskedők kérték.

A C csoport széles szóródása (Baranya m., Veszprém m., Pest m., Borsod m.) az országban önmagában is a jól szervezett távolsági kereskedelemre utal; a kis darabszám megtévesztő, csak a típus nehezebb felis-

⁸¹ Polla, Kat. Nr. 4. XXXIII. 17. kép. – Itt is köszönöm segítségét a leletek vizsgálatához.

⁸² Cabello J., ArchÉrt, 106 (1979) 263, 13. kép 4. – Papp L. ásatása, 1962, Pécs, JPM 62.276.2. ltsz.

15. kép. 1–5. Ausztriai (Bécs?) kések a 15. sz.-ból (1–3. Sarvaly 8., 16., 26. ház; 4. Pilisszentkereszt; 5. Balatonszentgyörgy.)
6. Pozsony; 7–8. C csoport kései (7. Sarvaly, 27. ház; 8. Pomáz, kastély); 9. Wendelsteini kés 1471 után (Sarvaly, 26. ház)

Abb. 15. 1–5. österreichische Messer (Wien?) aus dem 15. Jh. (1–3. Sarvaly, Haus Nr. 8, 16, 26; 4. Pilisszentkereszt;
5. Balatonszentgyörgy); 6. Pozsony (Preßburg); 7–8. Messer der Gruppe C (7. Sarvaly, Haus Nr. 27; Pomáz, Schloß);
9. Wendelsteiner Messer nach 1471 (Sarvaly, Haus Nr. 26).

merésével függ össze, a gyenge veretek ritkán maradtak meg. (Az egyik sarvalyi pengén látható, hogy a kés maga viszont fejlett kovácstechnikával készült.) Lelőkörülményeik alapján ezek is még a 15. században készültek.

* * *

Nürnberg és körzetének eredeti termékeiről (azaz az ottani pengekovácsok által saját késeiknek átadott és ott készre készített árurol) sem rendelkezünk még elegendő ismerettel. Csupán feltételezhetjük az alábbiakban néhány példával szereplő darabokról, hogy ott készültek.

Az 1425-ben a nürnbergi öreg mesterek alapítványi otthonában meghalt mestert munka közben ábrázolják (1. kép). A sematikus rajz ellenére jól kivehető, hogy (egy kardon kívül) legalább 6–7 féle kés készít. Két példány a század elejére jellemző, kerekedően behajló nyelű, a többség azonban az A-csoportba sorolt (1. típus) hátrafelé kissé kiszélesedő nyelet mutatja; végük egyenes, vagy lekerekített, kettőnél kissé tagolt. A penge valamennyinél erősen kiszélesedő (kivéve az ajtóra akasztott két vékony, speciális használatra szánt kis kés). Alábbi darabjaink ezekkel rokonok.

A mesterjegyek tárgyalásánál már említettük, hogy a Nürnberg és környéke késeseinek jegyeit felsoroló 1549. évi megállapodás tartalmazza az ekkor is használatban állt – régebbiről tovább öröklődő – jegy elnevezéseket. Zömmel egyszerű, könnyen felismerhető alakokra utalnak. Az A csoportba sorolható kések egy részén láthatunk ilyen régies mesterjegyeket, mindig külön minőségjelző címer nélkül. – Egy pilisi jó minőségű kés pengéjén kétszer beütve⁸³ gótikus sisak (csőrös sisak) sematikus rajza szerepel (16. kép 1). Nürnberg jegyei közt „*ein Helm*”, (egy sisak). – Egyező típusú sarvalyi késen ismét kétszer beütve látható egy hármaskaréj-forma (16. kép 2), ami megfelelhet akár Nürnberg, akár a szomszédos Schwabach egyik jegyének: „*ein Kleeblatt – ein Kleebletlein*” (egy lóherelevél).⁸⁴ – Székesfehérvár ásatási lelete⁸⁵ egy ugyancsak hasonló típusú kés, amelyen sülyesztett pajzsban szív látható (16. kép 3); Nürnbergben: „*ein gesenkt Herz*” (egy sülyesztett szív).

A következő kések e típusok erőteljesebb kiképzésű, valamivel szélesebb nyelű variációját mutatják, de hasonló méretűek (h.: 20–22 cm). Pozsony ásatási anyagából⁸⁶ legalább 7–8 példányt tartunk ilyenek, de közülük csak azokat tárgyaljuk, amelyek jegye értelmezhető. – Az első sülyesztett pajzsban ekevas a mesterjegy; Nürnberg jegyei közt „*ein Pflugschar*” (ekevas). A másik késen sülyesztett pajzsban kerek idomból kiálló kis kereszt; ez a Nürnberg környéki jegyek közt „*ein Kreutzlein uf aim Apfel gesenkt*” (keresztcske egy almán, sülyesztett) található meg, mint Wendelstein kis számú késeseinek egyik fenntartott mesterjegye. Két késen is találkozzunk Pozsonyban kereszt formájú, alul félkörben végződő mester-

jeggyel; az egyik késtördéken kétszer is beütve. Ez a jegy Nürnberg késeseinél „*ein Kreutz uf aim halben Mond*” (egy kereszt egy félholdon) elnevezéssel szerepel (16. kép 4–6). Talán a jegyzékben szereplő „*li-ba*” (Nürnberg: „*ein Gans*”) jegyét ismerhetjük fel egy fanyelű kés pengéjén, megintcsak kétszer beütve (16. kép 7).

E csoport késeinél még nem tudjuk, milyen veretet használtak eredetileg? Nagyobb részük valószínűleg veret nélkül készült (az utolsó példány, ahol megmaradt a fa nyélborítás, ilyen); a keskenyebb alakúaknál a pilisi késen látható szegecslyukak viszont a nyél elején veretre utalnak. A nürnbergi mesterek ábrázolásán a kések *egy részén* a kettős vonal talán a veretet jelzi (1. kép). A nyélborítás anyaga a pozsonyi késen tölgy, illetve tiszafából készült,⁸⁷ az utóbbi a minőségi árunál előírt.

Valószínűleg további mesterjegyek azonosítása is sikerülne, ha értenénk egyes ma már nem használatos elnevezéseket, illetve azt, miképpen stilizáltak egyes tárgyakat. Láttuk, két esetben a késen található jegy (lóherelevél, ekevas) sülyesztett kivitelű, míg a jegyzékben csak az egyszerű megoldású található. Mégis úgy véljük, ezek is nyugodtan ide sorolhatóak, mert a sülyesztett jegy-alak e központban nagyon gyakori volt még 1549-ben is; elképzelhető, hogy korábban ezekből is kétfajtát használtak, de a 16. sz. közepére már megszűnt jó néhány műhely és jegyére nem volt szükség. Egy adat szerint ekkor már a késes mesterek fele elszegényedve a többi számára dolgozott,⁸⁸ saját jegyét feladva! (Az ekevas mint mesterjegy például Steyr fantáziadús jegyváltásának nem is szerepel, még alkotóelemként sem.)

Késeink kormeghatározásához még nem ismerünk biztos adatot (a jegyek felsorolása 1549-ben csak azt jelenti, akkor is használhatták), a lelőkörmények Sarvaly és Pilisszentkereszt esetében a 16. sz. elejénél – első harmadánál későbbi időt már nem engednek. Ha helytálló magyarázatunk két kés jegyének későbbi hiányáról, úgy ez a 15. századi használatukra mutat. (Megerősíti ezt, hogy a pilisi késsel egyező keskenyebb típusból Sarvalyon egy másik példányt is találunk, csak jegye már nem ismerhető fel; de ennek lelőkörményei valószínűsítik 15. századi keltezés-

⁸³ Nem véletlen, hogy Nürnbergben tiltják meg 1567-ben a jegy kétszer-háromszori beütését. Neuhaus, 164. Eszerint általános szokás lehetett itt.

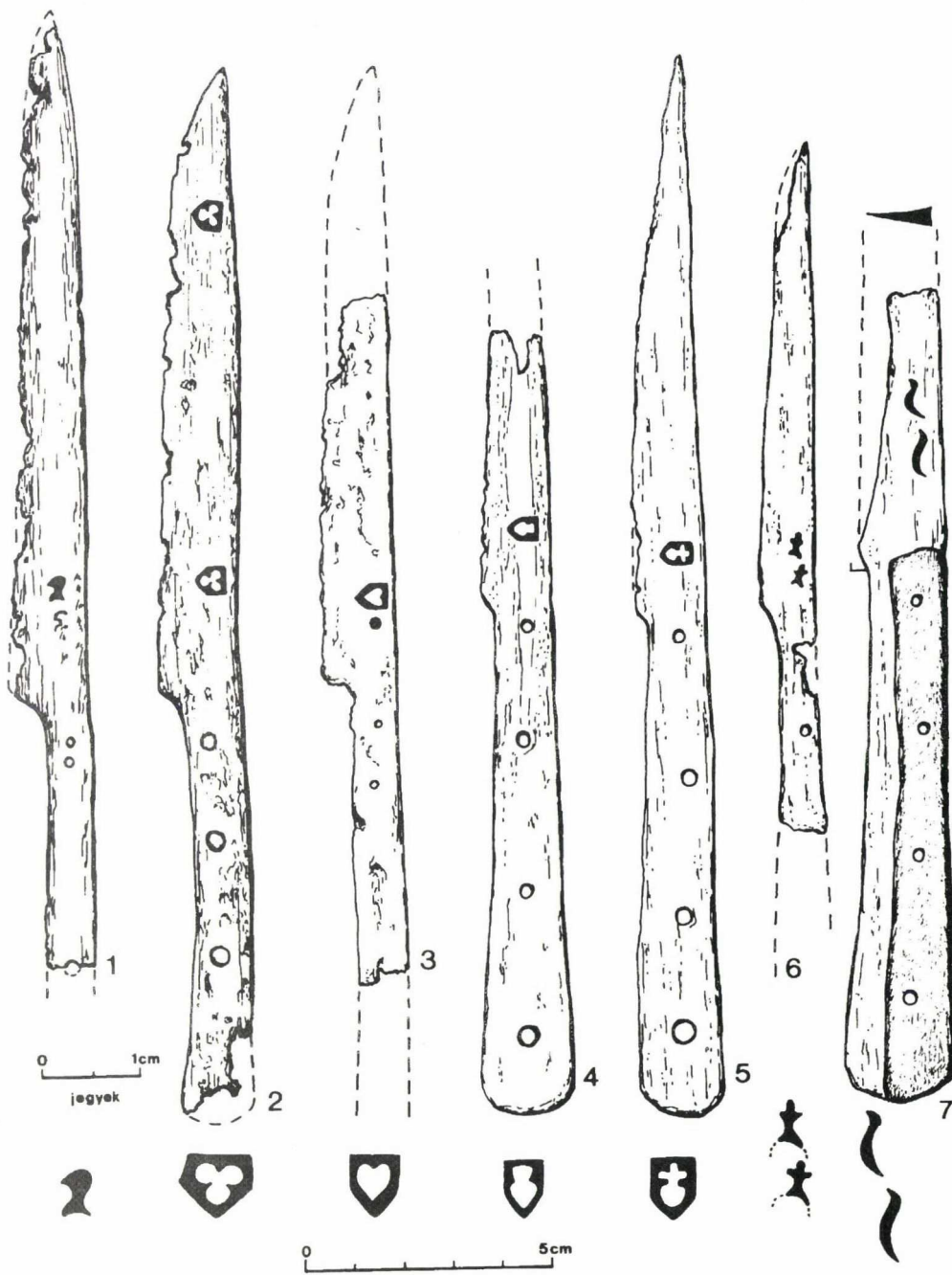
⁸⁴ A jegyzék ezekről nem írja (Neuhaus, 162–163.), hogy sülyesztett; pedig két különböző műhely esetében nem hagytak azonos megoldást, talán csak kimaradt feltüntetése az egyiknél. – A 16. képen bemutatott jegyeknél a sülyesztettek feltűnően hasonló megoldásúak!

⁸⁵ Siklósi Gy. ásatása. Csók I. u. 17. 1980. IKM 80.628. Itsz. Közlése szerint 14–16. sz.-i kerámiával együtt.

⁸⁶ Polla, 299–300., 108–109. kép, XXXIII–XXXIV. tábla. – Az átvett képeket saját rajzaim alapján javítottam.

⁸⁷ Polla, 209.

⁸⁸ Neuhaus, 164. – 1557-ben 110 késes mester fordult panasszal a városi tanácshoz, mert elszegényedve a gazdag késes (és egyben kereskedő) mesterek számára dolgoztak darabberért. Ők („Stückwerker”) a megrendelő jegyét használták, bár volt saját jegyük. Ha megpróbáltak saját jegyükkel, saját árusításra dolgozni, úgy ez nem sikerülhetett, hisz pl. a köszörűsök munkáját teljes egészében lefoglalta a gazdag mesterek megrendelése. Egy-egy gazdag mester 18–25 darabberés késest dolgoztatott! Hetente 80 ezer penge került feldolgozásra, ebből 30 ezer kívülről származott. *Stahlschmidt, R., Die Streit der Nürnberger Messerer 1557. Mitt. d. Vereins f. Geschichte der Stadt Nürnberg*, 59 (1972) 172–197. Itt 266 mesternév.

16. kép. Nürnbergi kések. 1. Pilisszentkereszt; 2. Sarvaly; 3. Székesfehérvár; 4–7. Pozsony (B. Polla után)
 Abb. 16. Nürnberger Messer. 1. Pilisszentkereszt; 2. Sarvaly; 3. Székesfehérvár; 4–7. Pozsony (Preßburg). (nach B. Polla)

sét.⁸⁹⁾ A szélesebb nyelű pozsonyi kések egy keltezhető analógiája Csehországból is még 15. századi.⁹⁰ Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy – ugyanúgy, mint a steyrí késeknél – a kések formája

önmagában nem nagyon használható keltező kritérium (legalábbis szűkebb időhatárokra); hosszabb ideig divatos típusok voltak Európa-szerte; közelálló formák már a 14. században is használatban álltak. Ezért az

⁸⁹⁾ A régebbi 26. ház udvarából, itt 15. sz.-i övcsat és a század közepére jellemző sarkantyú volt. *Holl-Parádi*, Abb. 23: 7 és Abb. 140. – Hasonló formájú kés Londonban 15. sz. e. felére keltezte: *Cowgill*, Nr. 267.

⁹⁰⁾ Vildstein várából, 1494 előtt pusztult el. Formája, mérete egyező a 16. kép 4–5. késével. Vastag cső alakú réz szegecsekkel,

elmosódott mesterjegy. Közöletlen. Chrudim, Muzem, I.C.A. 1164. ltsz.

import kések keltezéséhez továbbra is a lelőköri-
nyek megfigyelésére van szükség, az esetleg felismer-
hető mesterjegy nem igazán korjelző. Az osztrák cí-
mer használata ugyanígy nem biztos támpont, hisz
Bécsben az engedélyek előtt is használták. Csak *Wen-*
delstein új címere szerepel terminus post quem-ként
1471-től, ez viszont nagyon ritka⁹¹ (15. kép 9).

* * *

Úgy látjuk, sikerült az írásos források és a régészeti
eredményeinek összevetésével a késő középkori kések
importjáról képet adunk. Steyr szerepe kiemelkedő
volt a K felé irányuló kereskedelemben, Bécs(?) és
Nürnberg (valamint körzete) áruinak kimutatása ne-
hezebben sikerül. Pozsony árumegállító joga 1402-től
szerepet játszhat abban, hogy az ide érkező délnémet
kereskedők nürnbergi áruai e városban gyakoribbak. A
század végétől azonban a külföldi nagykereskedők
már szabadon hozhatták áruikat az ország belsejébe,⁹²
de a budai nagykereskedők is részt vettek a nagy
tételű kések továbbításában: 1498-ban a váradi vásá-
ron már fentebb említett szereplésük Erdély és Mold-
va igényével számolt.

Lelőhely katalógus

(Rövidítések: V – veret a penge felé, steyri típusú;
P – pajzs formájú veret; J – mesterjegy; tör. – töre-
dékes példány)

Baranya m.

– Mohács-Csele falu, később mezőváros. V; P már
hiányzik; J. *Fehér G.*, ArchÉrt, 82 (1955) 223, csak
leírása. MNM, 54.24.53. ltsz. Itt 12. kép 1.

– Pécsvárad mellett, elpusztult falu. IV. lelőhely,
10–16. sz.-i felszíni leletekkel. Két kés tör. V; J. –
Kárpáti G., JPMÉ (1983) X. tábla 10, 14.

Borsod-Abaúj m.

– Muhi mezőváros. Kés réz csőszegecsekkel, V; P
már hiányzik; H.: 20,5 cm. *Michnai A.*, Középkori
tárgyak... ComArchHung (1982) 3. kép 14. Miskolc,
HOM 13.007 ltsz.

– Sály-Latorpuszta. II. munkahely. Kés rézszegec-
sekkel, V; J elmosódott. Holl I.–Parádi N. ásatása,
1980. 12. kép 2.

Fejér m.

– Székesfehérvár, Demkó-hegy. Szőlőben találták,
a legrégebbi felismerhető közölt kés; V; P; szegecsek-
kel. ArchÉrt, 13 (1983) 267.

⁹¹ Holl–Parádi, 75, Abb. 148: 3. Csak két késen, a másik képe
itt.

⁹² Kubinyi, i. m. 99.

Komárom m.

– Dömös, apátság. Kemence előtti gödör felszí-
néről, 1977. Gerevich L. ásatása. Tör.; V; P már hi-
ányzik; J csillag. 12. kép 3. (Ugyanitt A típusú kések
is.)

– Esztergom, ismeretlen lelőhely. Két kés tör.,
egyiken V, a másikon a nyél végén P. – Közöletlen.
Esztergom, B.B.M. 53.352.1. és 56.725.1. ltsz.

– Vértesszentkereszt, bencés, majd domonkos ko-
lostor. Az ásatásból közölt kések közül egy db B1
típusú; J? H.: 21,8 cm. *M.-Kozák É.*, A vértesszent-
kereszt apátság (Bp., 1993) 189, 13. t. 11. kép. Va-
lószerűleg 1543-ban pusztult el.

Heves m.

– Bene vár. Kés tör. V; sárgaréz szegecs; P felté-
telezhető; J régies formájú. Szabó J. János ásatása
1984, közöletlen.

Pest m.

– Budapest, középkori palota. Több példány P, 15–
16. sz.-i leletek kíséretében, a kések nélkül. BTM
Vármúzeum, 52.240. ltsz.: 1560 körüli betöltésből, 15.
sz. m. f. leletekkel.

– Buda, Domonkos kolostor. K-i szárny; P kés nél-
kül, 16. sz. e. feléből való leletekkel. *H. Gyürky K.*,
ActaArchHung, 26 (1974) Tf. XLIX: 4.

– Galgahévíz, faluhely. 3. lelőhely; a 16. sz.-ban
pusztult el. Kés, B1 típusú, a nyél végén P de vasle-
mezéből! J elmosódott. H.: 17,8 cm (hegye letört). Pin-
tér L. ásatása, közöletlen.

– Kecskemét környéki falu (nem azonosítható le-
lőhely). V; P már hiányzik; J régies. Szabó K.–Papp
L. ásatása, Kecskemét K. J. M. 55.41.606. ltsz. közö-
letlen. 12. kép 4.

– Márianosztra-Toronyalja, pálos kolostor. Kútból.
Fanyelű tör. V; J elmosódott. *Miklós Zs.*, Falvak, vá-
rak, kolostorok... Váci Könyvek 8. (Sajtó alatt). Egy
további példány valószínűleg szintén ide sorolható,
nincs verete; J régies formájú. I. m. 47. tábla 2.
(Ugyanitt két A típusú kés fanyéllal, J.)

– Kána, bencés apátság. Ny-i szárny alatt. Tör.; V.
H. Gyürky K. ásatása. BTM Vármúzeum 85.208.2.
ltsz.

– Mogyoród-Klastrom-hegy, bencés apátság. Kés,
V; P már hiányzik; J steyri típusú. H.: 16,5 cm. Kvas-
say J. ásatása, 1986. Közöletlen.

– Pomáz, Kastély. Kés, V; J. M.N.M.... 60.8.170.c.
12. kép 7. – Kés tör. V; J. M.N.M. 60.8.144.c. ltsz.
12. kép 6. (Ugyaninnen C típusú is 15: kép 8.)

– Pilisszentkereszt, cisztercita kolostor. Jelentős
mennyiségű kés közül legkevesebb 14 db ide sorol-
ható, 8 darabon J (egy részükön elmosódva). *Gerevich*
L., A pilisi ciszterci apátság. (Szentendre, 1989) 93.
kép. – Szentendre F.I.M. Itt: 11. kép 1–6. (Más típu-
sokból: 15. kép 4; 16. kép 1.)

17. kép. 1–3. Steyri kések (Nagykeszi, Kecskemét-környék, Nagykanizsa); 4. Bécsi(?) kés; 5. Nürnbergi kés (Pilisszentkereszt)
Abb. 17. 1–3. Steyrer Messer (Nagykeszi, Umgebung von Kecskemét, Nagykanizsa); 4. Wiener(?) Messer;
5. Nürnberger Messer (Pilisszentkereszt)

– Szob, Belterület. 26/44. lh. Kés, V; P már lehullt. Sz.B.M. MRT, 9. k. 346, 59. t. 4. kép. (Ugyanitt 13–15. sz.-i kerámia is.)

– Szokolya, Belterület, középkori falu helye. Kés tör. J. Miklós Zs. gyűjt. MRT, 9. k. 59. t. 5. kép. Itt: 12. kép 5.

– Vác, Szentháromság tér. Kés, fanyéllel, veret nélkül. J. Említve: MRT 9. k. 413. Kővári K. ásatása. Vác, V.B.M. 84.98.8. ltsz. 10. kép 1.

– Vác, Széchenyi utca. Az ásatás során mintegy 13 db kés került elő az ide sorolható típusokból; tör. V. A szemégtödrök 15. sz. m. f., 15. sz. v.–16. sz. eleje, 16. sz. e. fele idejére keltezhetőek a kerámialeletek alapján. *Miklós Zs.*, Leletmentés a középkori Vác területén. Váci Könyvek 5 (Vác, 1991) 40.53–54. tábla.

Szatmár m.

– Panyola, Tisza partján. Sőregi J. ásatása során nagyobb számú fanyelű kés került elő, a közölt kép alapján valószínűleg ide sorolhatóak; egyiken P. 15–16. sz.-ra keltezték. *Sőregi J.*, Debreceni Déri MÉ. 1947. 36. (Ugyaninnen D típusú kés: *Holl–Parádi*, Abb. 128: 2, styri jeggyel.)

Somogy m.

– Balatonszentgyörgy, Téglagyár. Kés tör. V helye, J rozetta. Kés tör. V; J elmosódott. (Itt: 7. kép 5–6.)

– További három kés tör. is ide sorolható. Sági K. ásatása 1957. K.B.M. 58.684.62; 58.685.1; 58.685.4; 58.685.6; 58.682.53. ltsz. (Egy A típusú: 15. kép 5).

– Kálmánca. (Középkori Kálmáncsehi oppidum) Temető 14–15. sz.-i leletei között egy jellegzetes pajzs alakú rézveret. Képe: Babócsa története. Szerk. *Magyar K.* (Babócsa, 1990) 159. 15. tábla alul.

– Karád–Fehéregyháza, Tekeres akasztó domb. Kés tör.; végén P és további 3 lemez. Magyar K. gyűjtése. Közöletlen. Kaposvár, R.R.M.

– Karád–Andocs között, faluhely. Több kés tör.; egyiken J; osztrák címer; A jegy finom kivitele, mérete szerint lehet hogy késői példány. Magyar K. gyűjtése. Kaposvár, R.R.M.

– Keszi(?) pusztafalu. Kés, V; P és lemezek. *Bárdos E.*, középkori templom... Somogyi MK, 3 (1978) 224–225. XIX. t. 1.

– Kötce–Póca pusztája (középkori Pálca falu?). Nagyszámú kés közül 3 db ide sorolható; tör. V; egyiken P és lemezek. A falu pusztulását jelzi az itteni nagy éremlelet utolsó évszáma: 1548. NK, 43 (1944) 54–57. – Magyar K. gyűjtése 1974. Kaposvár, R.R.M. Gyarapodási napló, 74/239,365.

– Segesd, mezőváros. Kés tör. V; J osztrák címerrel (hasonlít a styri 206. sz. jegyhez 1579-ből). *Magyar K.*, A középkori Segesd város és megye története, régészeti kutatása. (Kaposvár, 1988) 21. kép 6. (Több más példányt is említ mesterjeggyel.)

– Somogyvár, bencés apátság. Ásatása során számos ide sorolható kés került elő, többnél a fanyél maradványával; némelyiken V és P, egyiken J. Képük: *Bakay K.*, Feltámad a múlt? (Bp., 1989) 90. kép 1, 6–8; 170. kép 1. – 15–16. sz.-ra keltezi.

– Szőlád–Pálca falu helyén (l. Kötce). Több kés, köztük 2 db tör. V; külön egy P sorolható ide. Magyar K. gyűjtése. Kaposvár R.R.M. Gyar. napló 74/27.

– Zamárdi, Szőlőhegy, faluhely. Két kés tör., V; egyiken elmosódott J. Magyar K. gyűjtése. Kaposvár R.R.M.

Szolnok m.

– Tiszaföldvár. I. gödör. Vaday A. ásatása, 1980. Kés tör.; P és 3 vékony lemez. 15–16. sz.-i kerámiával, hódoltság kori török is.

Tolna m.

– Decs–Ete. 3 kés tör., V. Dr. Csanády György gyűjtése (Bátaszék). Miklós Zs. anyaggyűjtéséből.

– Felsőnyék, Várhegy (Nyék vár). Három kés tör. sorolható ide, egyiken V; kettőn J. *Miklós Zs.*, A Tolna megyei nyéki vár. Béri Balogh Á. M.É., 14 (1988) 205–259., 26–27. kép. Itt: 10. kép 2.

– Ozora, Kálvária. Kés tör. V; P; J hiányos. *Miklós Zs.*, BBÁMÉ, 14 (1988) 205–259. – Itt 13. kép 1.

– Ozora, várkastély. A „B” jelű emésztőgödör 12. rétegének késtörődékét sorolja ide feldolgozója, a 15. sz. m. feléből (a többi már 16. századi). *Feld I.–Geregyes I.–Gere L.*, ComArchHung (1989) 201, 21. kép.

Veszprém m.

– Balaton-Akali, Ságpuszta, templom DNy-i sarka előtt. Kés tör. V. – Palágyi Sz. ásatása, 1968. 15–16. sz.-i kerámiával. Veszprém, B.M. 68.319.100 ltsz.

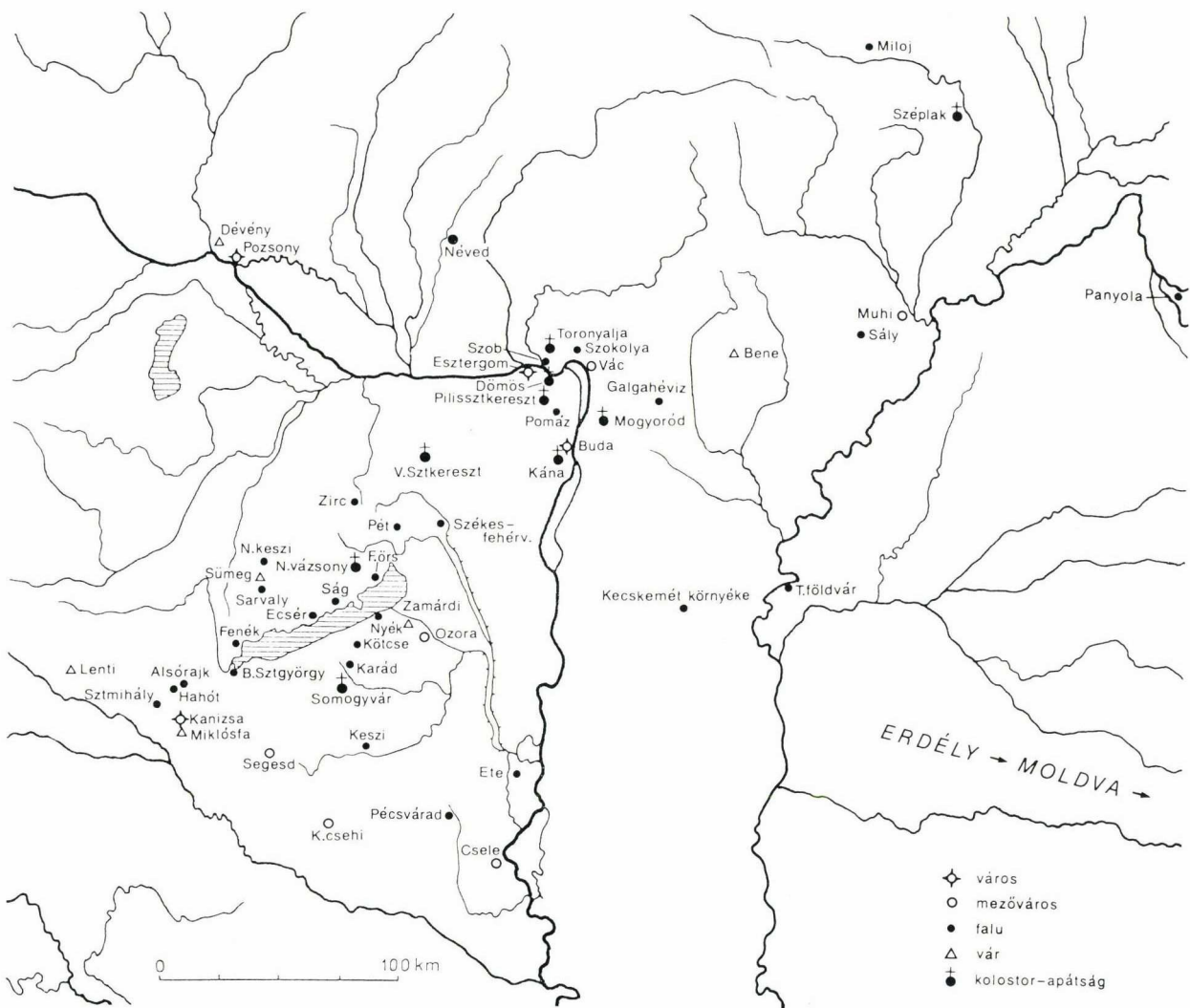
– Felsőörs, prépostsági templom, Ny-i kapu előtt, égésrétegből. Két kés tör. egyiken V. Éri I. ásatása, 1964. Veszprém, B.M. 68.1.1. és 68.1.6. ltsz.

– Gyepükaján–Nagykeszi falu. A házak melletti erősített kúria árkából. Kés, V, P, J elmosódva. *Holl I.–Parádi N.*, VMMK, 16 (1982) 181–202. 21. ábra 7. – 1548-ban már pusztája, ez összhangban áll a valószínűleg 1531-ben kiadott mesterjeggyel: 7. kép 7.

– Kővágóórs–Ecsér. Pusztatemplom. VIII. szelvény. Kés tör., V. Czeglédy I. ásatása, 1962. Keszthely, B.M., 64.762.23.2. ltsz.

– Nagyvázsony, pálos kolostor. Konyha mellett. Több kés és tör., egyiken fanyél; V. A leírás szerint J is. 1489–1535 közötti érmekkel. Képük: *Éri I.*, Magyar Műemlékvédelem, 2. 1959–1960 (1964) 69. kép. – Nagyvázsony, Kiállítás.

– Sarvaly, pusztafalu. Az ásatás során a házakból előkerült azonosítható kések 75%-a e csoportba tartozik (kb. 55 db). Feldolgozásuk és házanként csoport-

Térkép: Steyri kések lelőhelyei, 15–16. sz. első felében
Fundorte der Steyrer Messer im 15. und in der ersten Hälfte des 16. Jh.

tosított képük: *Holl-Parádi*, 68–75, Abb. 93–148. M.N.M. Itt 7. kép 1–4; 9. kép 3.

– Sümeg, vár. Kés tör., V. A Damay-gyűjteményből. Keszthely B.M., 63.13.1. ltsz.

– Várpalota–Pét. Útépitésből. Kés tör., V. – Veszprém B.M., 56.54.4. ltsz.

– Zirc, Kistemplom környéke. Kés tör., V, J elmosódott. – A falu 1553 után pusztá. Nagy L. ásatása, 1943. Veszprém B.M., 55.508.131. ltsz.

Zala m.

– Alsórajk. Kastélydomb, premontrei kolostor, középkori falu. Két kés, egyik tör.; a teljes példányon V, P már elveszett, J elmosódott. A tör. V, J, a veret az általánostól eltérően vörösréz! Szőke B.M. ásatása 1993, közlése szerint az ép kés 93/210. sír mellélete. Itt 13. kép 2.

– Bánokszentgyörgy–Szt. Mihály, pusztafalu. Az ásatás során az 1. házból 1 db tör.; a 9. házból 2 db, a 10. házból 3 db (2 tör.) ide sorolható kés került elő. Egyik tör. J; kettőn V, illetve P. A környéket a török az 1540-es évektől többször feldúlta. *Holl I.*, A középkori Szentmihály falu ásatása. I–II. Zalai Múzeum, 1 (1987) 161–177; 2 (1990) 189–207. Itt 9. kép 4; 13. kép 6–7.

– Hahót, Sárkányszeg. A falu ásatásából 1987-ben két kés tör., egyiken V, a másikon elmosódott J. – 1992-ben a kút fenekéről két fanyelű kés, mindkettőn J, egyiken V és P lemezekkel. Még a kút használata során estek az iszapba. Kvassay J. ásatása. Feldolgozás: ANTAEUS 22, sajtó alatt. Itt: 9. kép 1–2.

– Keszthely–Fenekpuszta. 6. munkahely, 3. árok. Kés tör., V. Erdélyi I. ásatása 1983. Közöletlen.

- Lenti. Kés, V; P már hiányzik; fanyél maradvány. Vándor L. ásatása 1978. Közöletlen. Itt 13. kép 3.
- Miklósfá–Romlottvár. Két kés tör., mindkettő J elmosódva. (Egy harmadik talán az A csoportba sorolandó.) Vándor L. ásatása 1989, közöletlen. Nagykanizsa, Múzeum.
- Nagykanizsa, Somogyi B. út 25. Csatornázásból a boronaút mellett. Kés, nagyméretű típus, V, P és lemezek, J. Horváth L. leletmentése 1976. Közöletlen. Nagykanizsa, Múzeum. Itt: 14. kép.

Szlovákia

- Dévény (Devin), vár. Kés, V, P elveszett, J. H.: 21,5 cm. Polla, B.–Egyházy–Jurovská, B., Sborník SNM 69, Historia 15 (1975) 135,25: 1. kép.
- Kassa, Széplak (Košice, Krásna) bencés kolostor ásatása. Kés tör., V. Polla, B., Košice–Krásna. (Bratislava, 1986) 133. kép 18.
- Milož, pusztafalu ásatása. A fazekaskemence leletei között, 14–15. sz.-i kerámia, a falu a 16. sz. elején pusztult el. Kés, V, P és lemez. Polla, B., Sborník SNM 60, Historia 6 (1966) 117–160, 31. kép 2.
- Néved (Nevidzany, Okr. Nitra) falu területén. Kés, fanyéllal, V, P. – Bátor, J., AVANS, 1984 (1985) 41, 6. kép 15.
- Pozsony (Bratislava), a Ny-i városfal előtti ásatásból. A jelentős mennyiségű kés legnagyobb része az A típusba sorolható; egy kés tör. lehet stejri: V, J elmosódott. Polla, B., Bratislava, západné suburbium. (Bratislava, 1979) 108. kép 6, Tab. XXXIII; 11.

Románia

- Baia város (Moldva) ásatása során. A közölt kések közül 5 db stejri; töredékesek, mindegyiken V, két darabon P, egy harmadikon ennek maradványa lemezekkel. Utóbbi 1440 körül elpusztult házból, a többi is legkésőbb 1476-ban történt tűzvész során.

Neamțu, E.–Neamțu, V.–Chepte, S., Orașul medieval Baia. I. (Iasi, 1980) 34: 3–6. kép; Vol. II. (1984) 32: 11. és 16. kép. A szerzők lehetségesnek tartják, hogy a kések egy része import.

- Bornis (Moldva) falu; 15. sz.-i kerámiával. Kés, P és lemez; *Balta, R. P.*, In: *Materiale si cercetari arch. XIV* (1980) 575. Fig. 3: 6. 21,9 cm hosszú.
- Lunca (Moldva) melletti falu ásatásából. Egy kés, P sárgarézből. 13–14. századi kerámiával. – A falu a moldvai nemzetközi kereskedelmi út mentén fekszik. *Theodor, D. G.–Neamțu, E.–Spinei, V.*, *Arch. Moldovei* 6 (1969) 190–192. Fig. 3: 1.
- Coconi falu ásatásából. Késnyélvég tör., réz P. – *Constantinescu, N.*, Coconi (București, 1972) Pl. VII: 5. – A falu 1432 előtt pusztult el.

Rövidítések

<i>Cowgill</i>	Cowgill, J.–Neergard, M. de–Griffiths, N., <i>Knives and Scabbards. Museum of London. (London, 1987)</i>
<i>Hack</i>	Hack, I., <i>Eisenhandel und Messererhandwerk der Stadt Steyr bis zum Ende des 17. Jahrhunderts. (Dissertation, Graz, 1949)</i>
<i>Holl–Parádi</i>	Holl, I.–Parádi, N., <i>Das mittelalterliche Sarvaly. (Budapest, 1982)</i>
<i>Holl 1989</i>	Holl I., <i>Középkori városi élet – városi építészet. ArchÉrt</i> 116 (1989) 52–76.
<i>MRT 9. k.</i>	<i>Magyarország régészeti topográfiája. 9. k. – Pest megye régészeti topográfiája. A szobi és a váci járás. Szerk. Torma I. (Budapest, 1993)</i>
<i>Neuhaus</i>	Neuhaus, A., <i>Die Zeichen der Nürnberger Messerer. Zeitschrift für Historische Waffen- und Kostümkunde</i> 13 (1932–1934) 128–132, 160–164.
<i>Pataki</i>	Pataki V., <i>A budai vár középkori helyrajza. BpR</i> , 15 (1950) 239–300.
<i>Polla</i>	Polla, B., Bratislava, západné suburbium. (Bratislava, 1979)

MESSERERHANDWERK IN MITTELALTER

Archäologische Angaben zur Verbreitung der österreichischen und Nürnberger Messer

Auszug

Die Bearbeitung der spätmittelalterlichen Messer ist im europäischen Verhältnis – im Vergleich mit anderen Fundgruppen – zurückgeblieben. Das hat zum Teil objektive Gründe (die Messer kommen meistens in schlechtem Zustand vor, ein großer Teil ihrer Typen verfügt über keine gut erkenn- und unterscheidbaren Merkmale), hinzu kommt aber auch die Tatsache, da in den Publikationen oft kein Gewicht auf die entsprechende Bekanntgabe gelegt wird (schematische Zeichnungen, kleiner Maßstab, die Meistermarken werden außer acht gelassen). Nur selten finden sich Bearbeitungen, die archäologische und handwerkshistorische Angaben einander gegenüberstellen,¹ sie sind aber von vielen Autoren nicht bekannt. Um die Forschung zum

Aufschwung zu bringen, gebe ich in meinem Beitrag durch den Überblick einiger wichtiger europäischer Angaben eine kurze Zusammenfassung über die typischen Merkmale des Messererhandwerks und seiner wichtigen Zentren.

Das städtische Messerergewerbe bedeutet die Zusammenfassung und Organisierung von mehreren Gewerbezweigen, die sich während eines langen Arbeitsprozesses, im Laufe der fortgeschrittenen industriellen Gliederung entfalten. Der Messerer hat – die Arbeit von anderen Meistern, wie Klingenschmieden, Schleifern und Schrotern, verwendend – die Vollendungsarbeiten durchgeführt (den Griff anzubringen, zu schleifen und mit Beschlägen zu versehen), und er war es auch, der in direkter Verbindung mit

den Händlern und Kunden stand. Den mitteleuropäischen Verordnungen gemäß schlägt der Klingenschmied in die Rohklinge *das Zeichen des Messerers* ein, weil er ihm diese liefert und für ihn, auf seine Bestellung arbeitet. Obwohl sich überall Angaben darüber finden, daß zumindest einen Teil der Klingen auch die Klingenschmiede selbst unmittelbar an die Händler verkauften (die diese an andere Messerer anderer Städte lieferten), war man immer bestrebt, dies einzuschränken. Von Friedrich III. wurde den Steyrer Klingenschmieden im Jahre 1489 verboten, Rohklingen an andere zu verkaufen; hier war seit langem üblich, die Klingen auf anderen Märkten, teilweise im Ausland zu verkaufen.^{42,43} In Nürnberg wurde den dortigen Klingenschmieden 1471 verboten, für andere Meister außerhalb der Stadt Nürnberg mit deren Zeichen Klingen herzustellen.⁵¹ Auch die Zollangaben des 15. Jahrhunderts aus Ungarn unterscheiden die importierten Klingen und Messer („klinge, messer“).^{22,40a}

In den meisten Städten sind den sonstigen Metallindustriezweigen gemäß wenige Messerer zu finden: in Salzburg haben insgesamt 22 Personen während eines Jahrhunderts vom Jahre 1447 an das Bürgerrecht erhalten,⁷ in der mährischen Stadt Znojmo (Znaim) haben im Jahre 1381 vier, 1415 drei Meister,¹⁰ in Jihlava (Iglau) im Jahr 1425 zwei Messerer gearbeitet,¹¹ in der Steuerliste von Brno (Brünn) stehen demgegenüber 1343–1365 24 Messerer, mehrere hatten sogar Häuser;¹² in München arbeiteten zwischen 1369–1371 16 Messerer.⁶

Die ungarischen Stadtarchive sind im allgemeinen vernichtet, so haben wir über die meisten Städte leider kein authentisches Bild. In Buda (Ofen) sind deshalb aus den Jahren 1464–1479 bloß zwei hausbesitzende Messerer bekannt, die Quellen sind allerdings sehr lückenhaft.²³ Anhand der Steuerlisten von Sopron (Ödenburg) aus dem 15. Jahrhundert erhält man ein ausführliches Bild: zwischen 1429–1495 waren gleichzeitig im Durchschnitt nur zwei Messerer tätig; mit anderen Städten verglichen ist auffallend, daß die meisten nur Mieter mit bescheidenen Einkünften waren, die mehrmals in ein anderes Haus umgezogen sind, mehrere sind nur einige Jahre lang nachzuweisen (anderswohin gezogen?), bloß zwei von ihnen sind so weit gekommen, daß sie sich auch einen kleineren Weingarten kaufen konnten. Die Ursache dafür ist der großzügige Import ausländischer Klingen und Messer,^{40a} an dem auch die Soproner Großhändler beteiligt waren (Abb. 4).

Die Rolle des fortgeschrittenen Handwerks lassen die Angaben einiger bedeutender Messerzentren anschaulich werden. In Steyr waren etwa 200 Messerer in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts tätig, sogar die Klingenschmiede und Schleifer von zwei naheliegenden Ortschaften haben ihre Produkte dorthin geliefert. Die Benennungen einiger dortiger Messerformen aus dem 15. Jahrhundert weisen auf ferne liegende Märkte hin: „Basler, Grazern, Steyrer, böhmische, ungarische“, am Ende des 16. Jahrhunderts: „Türkische“, nach der dortigen Mode gerichtet! Die größte Konkurrenz von Steyr war Steinbach, mit vielen Meistern in der Umgebung (12 Ortschaften), die außerhalb der Marktzeiten ihre Produkte an die Messerer von Steinbach lieferten.^{61–62} Unter zahlreichen anderen Städten Niederösterreichs sind St. Pölten und Waidhofen a.d. Ybbs bedeutsam.⁶⁰ Wir kennen keine zahlenmäßigen Angaben über die Wiener Messerer, sie bitten aber den Rat schon im Jahre 1368 darum, die Qualität zu regeln, und der Tran-

sport der Messer fremder Herkunft durch die Stadt wird 1412⁵⁶ verboten.

Die Frage der Meistermarken und die Schwierigkeiten ihrer Identifizierung werden ausführlicher behandelt. Messerermarken sind im archäologischen Material schon aus dem 13. Jahrhundert bekannt (London und Ungarn), ihre Zahl nimmt seit Beginn des 14. Jahrhunderts zu (Schweiz, Südfrankreich). Laut den schriftlichen Quellen werden sie 1365 in London angeordnet, 1408 wird den äußeren (fremden) Meistern schon ihre falsche Verwendung verboten.⁴¹ Die Marken der Steyrer Meister wurden schon im Jahre 1407 von der Anordnung⁴² erfaßt, daß sie vom Klingenschmied eingeschlagt werden sollen. Über eine Marke, für die ein Wiener Meister die Zulassung erhielt, wird 1432 geschrieben (sie war ihm von einem Prager Meister hinterlassen worden!).⁵⁶ In den Quellen des 15. Jahrhunderts die Zeichen von Prager Meistern sind erwähnt.¹³ Die Liste der Steyrer Zeichen aus den Jahren 1516–1666 blieb erhalten, die Formen der Zeichen sind hier so eigenständig – und haben trotz ihrer Vielfältigkeit doch gemeinsame Züge –, da man mit ihrer Hilfe die hiesigen Produkte von den anderen unterscheiden kann. (Abb. 5).⁶⁵ Die Messerer von Nürnberg, Wendelstein, Schwabach und Roth treffen eine Vereinbarung, wo welche Marken gültig bleiben dürfen; damals wurden 224 Nürnberger (im Falle der anderen 21, 49, 10) Marken beschrieben.⁴⁷ Anhand ihrer Benennungen meinen wir, daß diese in den meisten Fällen einfache Gestalten, Gegenstände bzw. in vielen Fällen die Kombination beider waren, um genügend Variationen gewinnen zu können (z.B. „ein Hertz mit aim Kreuz, ein Kreuz uf aim halben Mond, ein Hufeisen mit aim Kreuz“). Eine andere Lösung für die Konstruierung mehrerer Meistermarken war das „gesenkte“ Zeichen, bei dem sich die Marke aus einem gesenkten Grund heraushebt. (Wir sind der Meinung, daß im behandelten Raum besonders diese Art typisch war, weil die Messerer im allgemeinen nicht diese verwendet hatten – um so mehr andere Schmiede für verschiedene Werkzeuge, wie Sichel, Zimmeraxt bzw. die Waffenschmiede).

Ein anderes wichtiges Problem ist das gemeinsame qualitätsbestätigende Zeichen, welches alle Messerer einer Stadt benutzen durften. Es kam nicht so oft vor wie bei anderen Metallhandwerkern (Zinngießer, Goldschmiede, Waffenschmiede). Den Steyrer Messerern wird von Friedrich III. im Jahre 1441 die Verwendung des Schildes von Österreich („Schild Österreich“) erlaubt, aber nur auf den Messern erstklassiger Qualität; das wurde 1459 und 1468 wieder bestätigt.⁴⁹ Leider gilt die Verwendung von diesem nicht in allen Fällen als ein Kriterium für seine eigentliche Bestimmung, weil auch Wien im Jahre 1453 diese Erlaubnis erhielt; 1449 versuchte Friedrich den Streit beider Städte so zu schlichten, daß die Wiener den Schild rot und weiß gefärbt benutzen sollen.⁵⁷ Darüber hinaus geht aus den Quellen hervor, daß einige Klingenschmiede auf den Wunsch der Händler, um ihre Ware leichter verkaufen zu können, im Fall von Wendelstein und Nürnberg ebenso „den österreichischen Schild oder demselben gleich“ verwendet hatten (Nürnberg, 1536, Verbot des obigen). Die Wendelsteiner Messerer haben vom Kaiser wegen des Streites auch ein neues Zeichen bekommen (Abb. 6).⁵¹ Steinbach in Österreich hat den Buchstaben S als eine solche gemeinsame Marke benutzt⁵⁰ (wir wissen leider nicht, seit wann). Solingen verfügte ab 1571 über ein gemeinsames Zeichen („Beizeichen“) aus dem Schild Herzog Wilhelms.⁵³

Das Erwerben des Zeichens geschah auf mehrere Weise: ein Erlaubnisbrief vom Fürsten, eine Erlaubnis von der Vereinigung der Meister, Vererbung, Kauf der Marke. Eine allgemeine Gewohnheit war zu kontrollieren, ob nicht gleiche Marken von zwei Meistern benutzt wurden,^{13,43} sowie die erneute Ausgbe von einigen Zeichen in späterer Zeit, falls die Original-Werkstatt nicht mehr existierte.⁴⁴ Deswegen ist die Identifizierung eines aufgrund seines Namens eventuell bekannten Meisters und seines Zeichens keine mit Sicherheit datierende Angabe. Bei Steyr verhält es sich etwas anders, weil hier nach 1516 solche Neuauisgaben seltener zu finden sind (s. Abb. 14); die sehr vielfältig kombinierten Markenbilder ermöglichten die Erfindung von immer neuen Meistermarken, obendrein mit der Bewahrung des Grundmotivs (unten eine stilisierte Krone: der Schild des Gewerbes)!

Aus den Angaben geht eindeutig hervor, daß die Marke an das Individuum gebunden ist (in unveränderter Form bis zu seinem Tode), ihre Funktion ist die gleiche wie auf anderen Handwerksprodukten: Identifizierung und zugleich Ermöglichung der Qualitätskontrolle, ferner im Fall des Auftauchens auf den Märkten der Schutz der Wettbewerbssituation. Der Grund dafür, daß von diesen heute nur noch wenige bekannt sind, ist in erster Reihe die Korrosion.⁶⁸

Archäologische Angaben zur Verbreitung der österreichische Messer

Im zweiten Teil sind die Messer mit der gleichen Methode wie schon in der Bearbeitung des Dorfes Sarvaly gruppiert (*Holl-Parádi*) bzw. werden die aus Steyr ins Gebiet des mittelalterlichen Ungarn gelangten Exemplare identifiziert. Ausgangspunkt war einerseits die typische Markenlösung von Steyr, andererseits der Messertyp selbst (Form, Messingbeschlüge) – diese standen immer in Einklang. Mit ihrer Hilfe kann ein Messer auch dann noch bestimmt werden, wenn die Marke nicht mehr zu sehen ist; andererseits sind jene Marken, die in der Liste von Steyr nach 1516 nicht angegeben sind, offenbar älter (wodurch auch die häufigen archaischen, einfachen Zeichenformen abweichenden Charakters zu erklären sind, die nach 1516 nur ausnahmsweise, in 4 Fällen vorkommen); s. z.B. einige auf den Abb. 7., 11–12. In seltenen Fällen gelang es auch die Marken zu identifizieren (Abb. 7, 7; Abb. 9, 2–3; Abb. 10; Abb. 14), die Altersbestimmung soll aber in erster Linie an die archäologischen Beobachtungen gebunden werden. Die Angaben über die Verbreitung (s. Karte) spiegeln den gegenwärtigen Stand der Forschung wider, keinesfalls die einstigen Verhältnisse, und andererseits hängen sie auch vom Zustand der Funde ab (Fragmente wurden nur dann

in Betracht gezogen, wenn es auf ihnen charakteristische Typen von Steyrer Beschlügen gab). Auch daraus erhellt, daß wegen des großangelegten Handelsverkehrs die Messer sogar in die versteckten kleinen Dörfer gelangt sind. Deswegen kann natürlich ihr einstiger Gebrauch nicht statistisch gewertet werden, typisch ist aber z.B., daß im Grabungsmaterial der Stadt Vác (Waitzen)⁷⁸ die Zahl dieser Messer dreimal höher ist als die der Messer anderen Typs. Im Dorf Sarvaly stammen 75% der bestimmaren Messertypen (ung. 55 Stück) aus Steyr, vom 15. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts.

Wir wissen leider noch nicht, welche Form die Marke hatte, die die Klingenschmiede in die zahlreichen roh verkauften (in den Fernhandel gelangenden), von den Messerern anderswo vollendeten Messerklingen eingeschlagen hatten.

Im Falle anderer Messererzentren verfügen wir bedauerlicherweise noch nicht über solches Beweismaterial wie z.B. im Falle von Steyr, ganz zu schweigen von anderen kleineren Ortschaften. Als Arbeitshypothese wurde versucht, einige Typen anhand der Formen der früheren Gruppen zu bestimmen (*Holl-Parádi*, S. 70–75). Auf den Messern mit breiter-gerader Griffzunge vom Typ A 2 finden sich mehrmals der Schild von Österreich neben einer einfachen Meistermarke. Kann man sich vorstellen, daß diese an Wien zu binden sind? (Abb. 15, 1–5) Das Kennzeichen von Wendelstein ist auf zwei Messern zu beobachten (Abb. 15, 9).

In der Markenliste der Meister von Nürnberg und seiner Umgebung wurden einfache Figuren angeführt, unter denen oft die Kombinationen von zwei Gestalten auftreten, bei anderen erwähnt man die „gesenkte“ Ausführung; im Jahre 1567 werden die zwei- oder dreifachen Einschläge der Marken verboten.⁸³ Unter den Messern vom Typ A 1 kommen zweierlei Formen vor (schmale oder breite, sich zum Ende hin verbreiternde Griffzunge), bei denen die Meistermarken mit den Benennungen der Liste von Nürnberg identifiziert werden können. Davon werden hier 7 Exemplare publiziert (Abb. 16, 1–7). Es ist gewiß kein Zufall, daß unter ihnen oft die „gesenkte“, in einen Schild gefaßte Marke, sowie deren zweifache Einprägung vorkommt! Anhand der Fundumstände sowie der Analogien kann die Mehrheit der Messer aus Wien(?), Nürnberg und Wendelstein ins 15. Jahrhundert datiert werden.^{89–90} Es gibt wohl auch unter den Messern von einigen schweizerischen, deutschen und böhmischen Ausgrabungen solche, die eventuell aus Nürnberg stammen.⁹⁰

Imre Holl